

ČESKÉ DUCHOVNÍ SKALISKO

ČESKÝ KATOLICISMUS V 19.–21. STOLETÍ

VÁCLAV RYNEŠ

ČESKÉ DUCHOVNÍ SKALISKO

ČESKÝ KATOLICISMUS V 19.–21. STOLETÍ

VÁCLAV RYNEŠ

ČESKÉ DUCHOVNÍ SKALISKO

ČESKÝ KATOLICISMUS V 19.–21. STOLETÍ

VÁCLAV RYNEŠ

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

© Václav Ryněš, 2025

Cover © Žaneta Kortusová, 2025

Photos © Wikimedia Commons, 2025

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2025

ISBN 978-80-278-0248-7 (print)

ISBN 978-80-278-1591-3 (ePub)

ISBN 978-80-278-1592-0 (mobi)

ISBN 978-80-278-1593-7 (pdf)

OBSAH:

I. část.....	7
Úvod.....	9
Zemští patroni, katolicismus na rozhraní 20. a 21. století.....	13
Katolicismus v 19. století	23
Katolicismus ve 20. století	133
Katolicismus ve společnosti a státu	299
 II. část.....	 539
Křesťanská náboženská místa Velehrad, Stará Boleslav, Vyšehrad	541
Sociální teologie – mezilidská solidarita a humanita	561
Za církev, národ a stát – v dobách nejistých.....	589
Význam katolicismu pro národ a stát.....	611
 Závěr.....	 621
Autorské resumé.....	638

Autor děkuje za spolupráci redakci Nakladatelství EPOCH – zvláště pak Stanislavu Tumisovi a Martinu Ďáskovi – a své vnučce Vendulce Mocové.

I. ČÁST

Socha českého patrona svatého Václava na Václavském náměstí v Praze.

ÚVOD

„Lidstvo je osou, vrcholem, klíčem, svorníkem, sponou a smyslem vesmírného vývoje, absolutním bodem, k němuž spějí celé kosmické dějiny, v němž se protínají veškeré vývojové linie, předpokládá a zahrnuje První a Poslední příčinu existence Boha, je možné paradigma neomezené lidské svobody končící v hmotné nicotě...“

Teilhard de Chardin

Tématem knihy je český katolicismus ve společenském a národním prostoru 19.–21. století. Pojem katolicismu má více rozměrů. Označuje teologii, náboženství, osobní náboženskou víru, má ale i význam společenský, který se projevuje ve veřejném prostoru, a význam sociologický, dějinný a filozofický.

Katolicismus ale reprezentuje především křesťanství, které se ve své prvotní podobě stalo v dějinách lidstva základem pro vznik několika křesťanských náboženských a dějinných proudů. Základním z nich byla římská katolická církev. Katolicismus ale v dějinách lidstva představoval i nepřetržitou touhu po křesťanské jednotě.

Cílem publikace není vylíčit dějiny křesťanství nebo římské katolické církve, ale jen pouhý výsek vztahující se chronologicky a prostorově do střeoevropského prostoru v období posledních více než dvou století. Snaží se tak postihnout vývoj katolické církve a obecně katolicismu v různém státoprávním uspořádání, v různých vazbách a souvislostech. Autor publikace klade důraz na politologické posouzení poslání katolické církve a její úlohu ve společenském dění v rozmanitých okolnostech mocenského uspořádání. Soustřeďuje se na

roli církve a katolicismus v dějinném vývoji v českých historických zemích.

Základním předpokladem uchopení tohoto tématu je pojmové vymezení a metodologie politologického přístupu, jež pomáhají porozumění dějinných událostí, interakcí a souvislostí a jejich vývojového významu z národního a státního hlediska.

Křesťanství – pojem křesťanství je odvozený z latinského *christianus*, což znamená náležící Kristu či kristovec. Odkazuje k založení Kristovy církve a ke vzniku křesťanského misijního poslání na planetě, které je spojené s pastorační a evangelizační činností osobního a veřejného charakteru. Křesťanství je chápáno jako monoteistické náboženství, oslovující lidskou bytost a lidské společenství.

Katolicismus – pojem je odvozený z řeckého *katholikos* a znamená obecný či univerzální. Jedná se tak o univerzální pojem označující duchovní tradici katolické církve, založené na vyznání osobní víry a působení církve ve společnosti a veřejném prostoru. Římská katolická církev vyznává rovnost před Bohem a v lidském společenství a soustřeďuje se na misijní, pastorační a evangelizační činnost.

Religionistika – pojem vychází z latinského *religio* a zabývá se studiem náboženství a náboženské praxe věřících různých církví a církevních organizací v celosvětovém kontextu. Autor se v této knize zaměřuje na katolickou církev a katolicismus v univerzální podobě.

Sociologie je společenská věda zkoumající sociální život jednotlivců, skupin a společností. Autor aplikuje její metodologii zejména na křesťanství, katolickou církev a katolicismus. Sociologická (sociální) disciplína je aplikována zejména na sociální působení katolické církve a katolicismu a zaměřuje se na náboženské působení na jednotlivce a na lidské společenství v posledních dvou stoletích.

Publikace je z velké části složená již z dříve publikovaných studií o české katolické církvi, o politickém a nepochitickém katolicismu. Zahrnuje úvahy o působení katolicismu a jeho přínosu pro československý a český národ a stát v 19. až 21. století. Kniha více přibližuje poslání církve a katolických politických stran, které bylo svým charakterem dříve konfesní a později nekonfesní, tak jak se měnila

Úvod

katolická, spolková a stranická činnost v národním a státoprávním uspořádání českých historických zemí. Posláním knihy není dějepisný odborný výklad z hlediska církevních a státních dějin, ani filozofické nebo sociální pojednání, ale přiblížení významu křesťanství, římské katolické církve a obecně katolicismu české veřejnosti. Autor se zaměřuje na politologický úhel pohledu, který se soustřeďuje primárně na minulost, a má být poučením pro další perspektivu katolicismu, národa a státu v dalším procesu vývoje evropského, středoevropského a českého prostoru.

Palladium země české, unikátní mariánská ikona z konce 14. století.

ZEMŠTÍ PATRONI, KATOLICISMUS NA ROZHRANÍ 20. A 21. STOLETÍ

Patroni Čeští a moravští světci a blahoslavení

Patron českých zemí svatý Václav.

Patron Moravy svatý Petr a Panna Marie.

Patronka Slezska svatá Hedvika.

Patroni Svatovítské katedrály svatý Vít, Václav, Vojtěch.

Palladium vyjadřuje úctu českých historických zemí Panně Marii.

Čeští a moravští světci a blahoslavení:

svatý Václav, Ludmila, Vojtěch, Cyril a Metoděj, Ivan, Prokop, Anežka Česká, Radim, Hroznata, Jan Nepomucký, Gorazd, Hedvika, Kosma a Daman, Vít, Zikmund, Jan Sankander, Klement Maria Hofbauer, Norbert, Klement, Svatí bratři mučedníci, Jan Nepomuk Neumann, Karel Habsburský a další.

Svatí patroni Evropy:

svatý Benedikt, Cyril a Metoděj, Brigita Terezie.

S římskokatolickou církví je spojena oddanost ke svým patronům a mučedníkům, u nichž se hledá přímluva u Boha. S hroby svatých bylo původně spojeno zakládání kostelů, bazilik a kaplí a zasvěcování kostelů a klášterů. Svatí patroni se pak rozšířili na zemské a jednotlivé lidské činnosti a povolání.

Římská katolická církev je největší náboženskou a křesťanskou organizací v České republice. Působí ve dvou provinciích a v osmi diecézích. V čele provincií jsou arcibiskupové, metropolité.

Česká církevní provincie:

Arcidiecéze pražská: Arcibiskup pražský je metropolitou České církevní provincie s čestným označením primas český.

Diecéze:

- českobudějovická;
- královéhradecká;
- litoměřická;
- plzeňská;

V Čechách existuje titulární biskupství litomyšlské.

Moravská církevní provincie na Moravě a ve Slezsku:

- arcidiecéze olomoucká;

Arcibiskup olomoucký je metropolitou Moravské církevní provincie.

- diecéze brněnská;
- diecéze ostravsko-opavská;

Zvláštní církevní statut má vojenský vikariát. Sídelní a pomocní biskupové obou provincií tvoří společně s biskupy apoštolského exarchátu pro katolíky východního obřadu Českou biskupskou konferenci, která zastupuje celou katolickou církev v České republice.

Počet duchovenstva v České republice

Počet duchovních diecézních a řeholních:

- rok 1925: 5 985;
- rok 1948: 2 934;
- rok 1960: 2 321;
- rok 2010: 1 850;
- rok 2020: 1739 (jedná se o orientační údaje).

Struktura římsko-katolické církve

Základní organizační jednotkou jsou farnosti, které se mohou sdružovat do svazků. U české církevní provincie se nazývají vikariáty a u moravské církevní provincie pak děkanáty. Římská katolická církev pokrývá svou farní strukturou celou Českou republiku na úrovni diecézních a řádových struktur, které doplňuje systém charitativních, školských, sociálních a zdravotních zařízení. Česká katolická charita je největší charitativní organizací v České republice. Římská katolická církev a církevní řády a kongregace provozují řadu školských zařízení a mají patronát a podíl ve vedení tří teologických fakult veřejných vysokých škol. Svatý stolec je v České republice diplomaticky zastoupen apoštolským nunciem.

Věřící

Věřící lze rozlišovat na praktikující a nepraktikující (na matrikové a ostatní), na věřící s osobní náboženskou katolickou vírou církevně organizované a věřící s intimním pojetím víry církevně neorganizované, které ale katolicismus oslovuje. Do okruhu náboženského prostředí je možno zařadit ekumenické křesťany, sdílející morální hodnotové pojetí katolické sociální teologie nebo katolických morálních hodnot.

V občanském a demokratickém českém společenství i v řadách nevěřících existuje v současnosti velká náchylnost k mezilidským hodnotám a humanitě spojených s křesťanstvím a zvláště s katolicismem. Od vzniku Československa značně poklesl počet věřících, kdy za jednu z hlavních příčin lze považovat postupnou sekularizaci čes-

kého prostředí. České obyvatelstvo bylo ve 20. století svědkem proticírkevních tendencí při vzniku Československa, zažilo protináboženský nacionální socialismus, poté brutální komunistickou totalitu a nové formy sekularizace v občanském demokratickém státu.

Počet věřících

1880:	7 886 757
1900:	8 995 369
1930:	8 378 079
1950:	6 792 045
1991:	4 130 021
2001:	2 740 780
2021:	741 019

(jedná se o orientační údaje)

Ekonomická a hospodářská oblast české římské katolické církve

V důsledku dlouhého trvání materialistického a komunistického režimu nastala v období demokracie složitá situace s navrácením církevního, řádového a spolkového majetku, jež vedla k postupné renovaci církevního prostředí. Příjmy české katolické církve jsou současně tvořeny zejména ze státních příspěvků na opravu památek, dary od věřících a vlastním podnikáním, rozprodejem a pronájmem.

Řády a řehole

V období českého občanského a demokratického státu se jen pozvolna obnovuje řeholní život v českých historických zemích. Většina řádů a kongregací postupně řeší svou svobodnou působnost a své poslání při pastorační a evangelizační činnosti, a to v součinnosti s biskupskou konferencí. V České republice působí řada mužských řeholí, jejichž nejvyšší představení tvoří Konference vyšších představených mužských řeholí.

Mezi nejvýznamnější patří: jezuité, dominikáni, selesiáni, premonstráti, františkáni, karmelitáni, křížovníci s červenou hvězdou, maltéž-

ští rytíři. Je také možné například rozlišovat řády, řehole a kongregace podle jejich poslání, například na školské, charitativní, Třetího řádu, rytířské, podobně podle jejich náboženského a veřejného poslání.

Ženské řehole působící v Česku vytvářejí zastřešující orgán Konfederace vyšších představených ženských řeholí.

Mezi nejvýznamnější patří: františkánky, dominikánky, boromejky, vincentky, školské sestry Notre Dame, paulinky, sestry svatého Kříže.

Katolické řády, řehole a kongregace v českých státních a národních dějinách vždy sehrávaly výraznou úlohu v knížecím, královském, rakouském soustátí, rakouském císařství i za existence československého a českého státu, a to zejména v oblasti vzdělání a školství. Toto poslání se rozšířilo po vzniku kongregací více zaměřených na veřejnou činnost. Významnou roli hrálo v období buditelství, obrození i formování novodobého českého národa. Jejich duchovní i laičtí členové pokládali životy v koncentračních německých a komunistických táborech a lágrech. V těchto dějinných obdobích byli čelnými nositeli katolictví a zůstali věrní Svatému stolci a českému katolicismu v těžkých obdobích československé státnosti.

Katolické školství

Katolická církev je jedinou náboženskou organizací, která společně s dalšími subjekty provozuje rozsáhlou síť škol a školských zařízení od mateřských až po vyšší odborné. Podílí se na řízení tří Teologických fakult:

- Teologické fakulty Karlovy univerzity v Praze;
- Teologické cyrilometodějské fakulty v Olomouci;
- Teologické fakulty Jihočeské univerzity.

Katolické školství je otevřeno žákům všech vyznání a řada školských zařízení má prestižní vzdělávací pověst.

Sociální a zdravotní péče

Česká katolická charita je největší nestátní organizace v České republice, která je zřízena Českou biskupskou konferencí a má i zahraniční působnost. Organizuje sbírky pro obyvatele postižené živelnými kata-

strofami a jako první zavedla adopční programy na podporu vzdělávání dětí z chudých rodin v zahraničí. Prostřednictvím jednotlivých diecézních charit působí v řadě zahraničních zemí.

Katolická česká média

Kromě webových stránek české biskupské konference existuje řada internetových pastoračních a evangelizačních informačních kanálů a služeb pro věřící a širší občanskou veřejnost (TV Noe, Radio Proglas, navštěvované jsou stránky České sekce Vatikánského rozhlasu). Významná jsou některá pastorační střediska, existuje celá řada webových katolických a křesťanských informací pro věřící a širší veřejnost.

Český katolický tisk a nakladatelství

Významným periodikem je *Katolický týdeník*, ale též týdeník *Matice cyrilometodějské Světlo*, časopis *Te Deum*, *Teologické listy*. Z časopisů určených pro děti a mládež je vydáván měsíčník *Nezbeda*, časopis pro dívky *In!*, pro ministranty *Tarsicius* a pro novou evangelizaci časopis *Milujte se*.

V České republice existuje řada nakladatelství a vydavatelství, která se věnují křesťanské odborné a popularizační činnosti. Z nejvýznamnějších se jedná o Karmelitánské nakladatelství, Vyšehrad, Tiskový apoštolát A.M.I.M.S., Cesta, Trinitas, Dědictví svatováclavské, Portál. Katolický týdeník má asi třicet tisíc odběratelů zvláště na Moravě.

Česká biskupská konference

Česká biskupská konference (ČBK) je zřízena Apoštolským stolicí. Je sborem biskupů České republiky, kteří společně vykonávají některé pastorační úkoly ve prospěch křesťanů. Ke sboru uvedené konference náleží stálá Rada, generální sekretariát, Ekonomická rada a rovněž komise ustavené biskupskou konferencí.

Přehled komisí ČBK: Pro nauku církve, Pro liturgii, Pro kněžstvo, Pro katolickou výchovu, Ekonomická – právní Smíšená komise ČBK a KVBP.

Zřízené právnické osoby:

- Národní centrum pro rodinu
- Komunita Sant'Egidio
- Dílo Mariino (Fokoláre mužská a ženská část)
- Společnost svatého Vincence z Pauly
- Modlitby matek – hnutí křesťanských matek
- Charita České republiky
- České katolické biblické dílo
- Komunita blahoslavenství v ČR
- Fatimský apoštolát v ČR
- Česká magistrátní delegace Rytířského řádu Božího hrobu jeruzalémského
- Ekumenická komise
- Biskupská konference Evropské unie reprezentuje evropské biskupské konference zejména z pozic sociální nauky (vznikla v roce 1980).

Organizační členění a struktura římskokatolické církve

Arci (diecéze)	Vikariáty	Farnosti	Kostely a kaple
Pražská	14	148	1213
Českobudějovická	16	234	545
Královéhradecká	14	265	1012
Litoměřická	10	384	636
Plzeňská	10	68	922
Olomoucká	21	418	1275
Brněnská	20	450	1486
Ostravsko-opavská	11	278	203
Řecko-katolická c.	7	21	
Apoštolský exarchát			

Založení diecézí: pražská 973, českobudějovická 1785, královéhradecká 1656, plzeňská 1993, olomoucká 1263, brněnská 1777, ostravsko-opavská 1996.

Ekumenická spolupráce

Zájmy většiny protestantských církví zastupuje Ekumenická rada církví. Od roku 1984 se Římská katolická církev stala přidruženým členem. Do českého občanského prostoru je sdružení zakotveno na základě zákona o církevních záležitostech z roku 2012.

Čeští kardinálové

Současný:

Dominik Duka – kardinál kněz od roku 2012 a emeritní pražský arcibiskup.

Zemřelí ve 20. století:

Lev Skrbenský z Hříště, Karel Kašpar, Josef Beran, František Tomášek, Miloslav Vlk, František Saleský Bauer, Štěpán Trochta, Tomáš Špidlík.

Kardinálové narození na území dnešní České republiky:

Friedrich Gustav Piffel (kardinál a arcibiskup vídeňský), Theodor Innitzer (kardinál a arcibiskup vídeňský), Christoph Schönborn (kardinál a arcibiskup vídeňský), Michael F. Czerny S. J.

Římská katolická církev je největší náboženskou organizací na planetě a zahrnuje asi 1/6 lidstva. Počty věřících se na jednotlivých světových kontinentech liší. V České republice se jedná o největší církevní organizaci.

Konkordát a Modus vivendi

Konkordát je mezinárodní smlouva uzavřená mezi Svatým stolcem a jiným státem, který řeší vztahy katolické církve v daném státě. Jiným druhem smlouvy je Modus vivendi, která řeší způsob života v rámci mezinárodního práva mezi dvěma subjekty, jež mají stvrzovat možnost spolupráce před uzavřením mezinárodní smlouvy.

V Československu byla uzavřena smlouva Modus vivendi v letech 1927/1928 a byl podniknut pokus o uzavření konkordátu za

existence Slovenského státu. Za druhé světové války došlo k pokusu o obnovu *Modus vivendi*. Za komunismu byl *Modus vivendi* mlčky zrušen. Za existence České republiky bylo rozhodnuto vyřešit vztah s katolickou církví, ale český parlament nesouhlasil a vztahy mezi katolickou církví a státem zůstaly otevřené. Zákon 3/2002 Sb. a pozdější novelizace o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností upravují působnost církví v občanské společnosti. Zákon obsahuje i seznam registrovaných církví a společností.

Kanonické právo obsahuje všechny běžné prvky vyspělého právního systému. Věda zabývající se kanonickým právem se nazývá kanonistika.

Apoštolský nuncius

Apoštolský nuncius je posel, který reprezentuje Svatý stolec a je akreditován v hostitelských zemích jako velvyslanec. Apoštolský delegát je bez diplomatického statutu a je obvykle vyslán do zemí, s kterými Vatikán nemá diplomatické styky. Apoštolská nunciatura s Československem byla uzavřena v roce 1920, za třetí republiky nebyl zástupce Svatého otce nunciem, ale o stupeň níže internunciem. Za komunismu vztah Svatého stolce k České republice poznamenalo pronásledování katolíků. Československo nakonec zrušilo zastupitelský úřad pro Svatý stolec. Po roce 1989 se stal papežským nunciem v roce 1990 Giovanni Copa. Po něm další nunciové, kteří se stávají doyenou diplomatického sboru.

*Cyrilometodějský kult se v katolické církvi po staletí těší náležité vážnosti.
Zde je zachycena socha svatých Cyrila a Metoděje na Radhošti.*

KATOLICISMUS V 19. STOLETÍ

Český národní katolicismus v 18. a 19. století

Katolická církev, církev římsko-katolická na rozdíl od ostatních křesťanských společností, a také na rozdíl od pravoslavné církve řecké je zvaná často jako „pravověrná katolická a apoštolská církev západní“.

(Bohoslovný slovník)

Proces expanze evropské křesťanské civilizace do mimoevropského prostředí nastal od 15. století, kdy se neobyčejně rozšířilo misijní poslání katolické církve ve světovém měřítku. V Evropě v té době probíhala náboženská reformace a protireformace a křesťanství se tříštilo na katolicismus, protestantství, pravoslaví i jiná vznikající hnutí.

Následující období osvícenství přineslo i státní a národní emancipaci, sociální a revoluční změny, které vyústily v sekularizační procesy a v odluku náboženství od státu. Zrovnoprávnění křesťanských církví a organizací přeneslo těžiště pozornosti z náboženských válek mezi věřícími na konflikty mezi věřícími a nevěřícími. Důraz byl kladen též na vztah církví a náboženských organizací ke státu a k jeho správnému uspořádání.

Evangelická reformace zasáhla větší část evropských zemí. Náboženské války ukončil až vestfálský mír (1648). Evangelická reformace měla úspěch v Anglii, Nizozemsku, Dánsku, ve Švédsku, v Norsku a ve Švýcarsku. Pod vlivem katolicismu zůstaly zásluhou svých panovníků po bojích s reformačními vlivy románské země a národy ve

střední Evropě (Češi, Poláci, Maďaři, částečně Němci a Francouzi). Severní část Evropy se spíše přihlásila k protestantství a východní Evropa k pravoslaví.

V katolické církvi založil papež Řehoř XV. (1621–1623) kongregaci *De propaganda fide*, jejímž úkolem se stala misijní činnost v nově objevených zemích. Nově objevená území byla členěna na vikariáty a diecéze a byla v nich organizovaná řeholní činnost a výchova domáciho domorodého duchovenstva. Misijní činnost byla organizována dominikány, františkány a jezuity, a to zvláště v jihoamerických a v asijských oblastech. Katoličtí misionáři zvláště v jižní Americe zakládali svobodné osady (redukce), ve kterých působili i čeští misionáři. Řada těchto misionářských komunit však nenalezala pochopení u příslušných evropských vlád, které spravovaly zámořská území.

V evropském katolickém prostředí se měnily formy evangelizační a pastorační činnosti a docházelo k sjednocení a ustálení liturgie a k rozvoji kulturního působení a hledání možnosti jak oslovit různé sociální vrstvy společnosti.

Tridentský koncil znamenal zásadní změnu ve vývoji evropského křesťanství a ve vztahu mezi římskou katolickou církví a protestantskými náboženskými směry. Zároveň byly provedeny zásadní organizační změny: zamezení hromadění církevních úřadů, biskupům bylo uloženo zřizování diecézních seminářů, zavedla se povinná vizitace. Koncil vymezil články víry, které evangeličtí reformátoři popírali nebo jinak vykládali. Upřesnil výklad Písma svatého, definoval výklad dědičného hříchu, ale i učení o svátostech a účtě k svatým a jiné věroučné výklady.

Zásadní změnou v katolické církvi v 16. a 17. století byl vznik nových řádů, a to zvláště jezuitského, který aktivně rozvíjel misijní činnost v celosvětovém měřítku a podílel se na obnově víry v evropském prostředí. Po Tridentském koncilu přistoupila církev i k dalším reformním krokům – péčí papeže Pia V. (1566–1572) byl vydán římský katechismus, seznam zakázaných knih a byl upraven misál a breviář.

Za papeže Sixta V. (1585–1590) se ustálil počet kardinálů na 70 a bylo vytvořeno patnáct kongregací (výborů pro jednotlivé obory

církevní správy). V Evropě vrcholil humanismus a renesance, které znamenaly vrchol katolické kulturní reformace a expanzi katolické evangelizace a pastorače v celosvětovém měřítku.

Od 17. století vzniká s rozvojem přírodních věd i celá řada filozofických koncepcí a soustav, které již nepočítaly s Boží zvěstí a které postupně vytvářely společenské podmínky pro odluku státu od náboženství a vytváření nových vztahů mezi církvemi a náboženskými organizacemi a státní mocí. Zároveň se v Evropě dostávaly do popředí materialistické názory na svět – na základě lidského rozumu a zkušeností.

Revoluční a sociální výbuch nespokojenosti ve Francii (1789) neznamenal jen skoncování s absolutistickým státem, ale i zavedení úplné odluky katolické církve od státu. Církevní majetky byly zabaveny, kláštery rušeny, křesťanský kalendář odstraněn, biskupové a kněží měli být voleni lidem a skládat přísahu věrnosti nové ústavě. Za napoleonského období byl sice dojednán konkordát, ale Napoleon okupoval církevní stát a věznil církevní představitele. Papežský stát byl obnoven teprve na Vídeňském kongresu.

Po konci absolutismu v Evropě se společenské a hospodářské změny zásadně projeví na vztahu evropských států k náboženství a zvláště ke katolicismu. Do centra politiky se dostalo zabavování církevního majetku, rušení řádů, potlačování církevních škol a zavádění občanských sňatků. V tomto nepříznivém prostředí hledala katolická církev nové vztahy mezi státem a církví, ale i nové formy evangelizační a pastorační činnosti.

V období revolucí probíhajících v Evropě upevnil znovu papež Pius IX. (1846–1878) postavení katolické církve v Evropě. Vydal *Syllabus* – seznam soudobých bludů, který se týkal postavení církve ve společnosti, mravouky, manželství a výchovy.

Na Vatikánský koncil (v roce 1869) pozval papež i pravoslavné a protestanty, kteří se však nedostavili. Na koncilu byla vyhlášena papežská neomylnost v záležitostech víry a mravouky. Vatikánský koncil sice znamenal upevnění katolické církve, ale vyvolal také nepříznivou reakci v jednotlivých evropských státech, která se nejvíce projevila

v Německu v tak zvaném „kulturním boji“ a ve Francii, kde získala označení „sekularizace“ – odcírkevnění, zesvětštění. Papež Lev XIII. (1878–1903), který vystoupil proti reformismu, jež v církvi pozastavil, vydal i řadu důležitých církevních dekretů.

Katolická církev v 18. a 19. století prožila a přežila změny společenského řádu, proměny evropského absolutismu v ústavní a parlamentní státy, ale i odluku církve od státu a vytváření nových vztahů mezi evropskými státy a katolickou církví na základě uzavírání koncordátů.

Nové společenské, politické, hospodářské a sociální změny zatlačily duchovní a náboženskou sféru do pozadí a do popředí vystoupil filozofický materialismus a ateismus, který přinesl zvýšené nevěrectví a promítl se do společenského života všech vrstev evropské společnosti. Katolická církev zvláště v 18. a 19. století a poté na přelomu 19. a 20. století byla konfrontována různými nacionálními, socialistickými, liberálními, komunistickými a jinými ideologiemi, což vyvolalo vytváření ideové protiváhy, jež se projevila ve vzniku spolkových a později katolických politických stran.

V minulém tisíciletí postihlo katolickou církev v Evropě ve společenském vývoji několik krizových okamžiků. Katolická církev jako stále živý lidský organismus zažívala a zažívá stále vnitřní a vnější chvění na své cestě uvnitř lidského společenství. Za krizové okamžiky je možno považovat středověký zápas mezi duchovní a světskou mocí, období husitské a evangelické reformace, náboženské války, pokusy o zestátnění církve i odluku církve od státu, vznik politických ideologií, společenské rozšíření militantního i nemilitantního ateismu, ale i novodobou sekularizaci. Katolická církev své neúspěchy, ale i úspěchy, v Evropě od 15. století kompenzovala misijní činností a vytvářením nových katolických center v mimoevropských oblastech.

Celospolečenský vývoj katolické církve provází vnitřní chvění, náboženské rozkoly, zápasy se světskou mocí, jež přinášely celou řadu mučednických obětí, pronásledování, ničení, ale i obnovu života ve víře a podle víry.

Katolická církev se v evropském a světovém měřítku prolíná jako červená nit a její střediska náboženské víry někde zanikají a zase na jiných místech vznikají.

Dějinný vývoj v 18. a 19. století přinesl rozluky církve od státu, ale zvýraznil i vznik občanské společnosti, lidských a občanských práv, vznik demokracie, mezilidské solidarity, cenu lidské svobody, ale i život v náboženské víře i bezvěrectví. Na přelomu 19. a 20. století se do popředí dostal podíl náboženských věřících na řízení státu, ale i nutnost společenského, veřejného a stranického obhajování života ve víře a podle víry v demokratickém i nedemokratickém prostředí a v různých politických systémech ve světovém měřítku. Katolická církev se stále více začala otevírat světu a zajímat se nejen o individuální přístup k víře, ale i o celospolečenskou cestu lidstva k Boží zvěsti.

Rakouská říše a katolická církev

Rekatolizace v pobělohorském období pod vládou katolických panovníků přinesla do českých zemí i obnovu církevní struktury. Postupně byla provedena rekonstrukce diecézí a byla zřízena nová biskupství litoměřické (1655) a královédvorské (1660).

Nekatolické obyvatelstvo – šlechta a měšťané – pokud měli možnost, se většinou vystěhovali ze země. Ve venkovském prostředí se s vrchností měnilo i náboženské vyznání. V některých místech narážela rekatolizace a misijní činnost na evangelické přesvědčení, ale dařilo se úspěšně oslovovat mladou generaci. V českých zemích neprobíhala rekatolizace v 17. století jen ve znamení násilné přeměny víry, ale i ve znamení úspěšné misijní, pastorační a evangelizační činnosti a všeobecného kulturního a uměleckého rozvoje a vzniku nové zbožnosti.

Diecézní rozdělení z 13. a 14. století na děkanáty a farnosti bylo obnoveno a částečně rozšířeno. Pobělohorská habsburská monarchie sice projevovala přízeň katolické církvi, ale zároveň nad ní upevňovala své mocenské postavení.

V rámci Rakouské říše bylo zdůrazněno právo *iura circa sacra* – řídit vnější záležitosti církve, stále více ale docházelo k zasahování do jejích vnitřních záležitostí. Poměr státu a církve vyjádřil panovník

Karel VI. (1721) takto: „Máme svou nejvyšší moc a právo bezpochyby od samotného Boha, při čemž nám z druhé strany bude vždy záležet na tom, abychom vykonávali Úřad ochránce a protektora církve.“

Období 17. a 18. století přes veškerou vnější okázalost bylo i dobou plnou rozporů, kdy přes pastorační a evangelizační katolické snahy se plně nepodařilo obnovit duchovní jednotu národa.

Osvícenecké období v podstatě obrátilo naruby heslo rekatolizace „Církev potřebuje stát“ na „Stát potřebuje náboženství“, kdy stát a panovník uplatnili svou státní a mocenskou svrchovanost nad katolickou církví. Tyto teze podporovaly i dva náboženské směry jansenistický rigorismus a německý febronianismus.

Osvícenectví místo duchovních hodnot nabízelo hodnoty získané lidským úsilím a rozumem. Zvýraznění lidského rozumu znamenalo i uspořádání společnosti na lidských hodnotách a účelovosti.

V tereziánském období bylo církvi ponecháno svobodné hlásání evangelia, kultu, udělování svátostí a záležitosti spojené úzce s vnitřní církevní činností. Vše ostatní patřilo do pravomocí státu a vyhlásování papežských dekretů nebylo možné bez státního souhlasu. Byla přijata i opatření, která zasahovala do majetkových a právních poměrů církve. Správa církevního majetku byla dána pod státní dozor. Duchovenstvo mohlo nabývat statky jen s vládním souhlasem a byla omezena možnost zřizování nových klášterů, upravena teologická studia a náboženská literatura podléhala státní cenzuře. Rovněž byl omezen počet svátků, zakázány poutě do ciziny a písemný styk s papežskou kurií byl možný jen prostřednictvím ministra zahraničí. Psaní a vedení matrik bylo určeno farnímu duchovenstvu.

Dekretem z roku 1754 bylo nařízeno vedení přehledů všech farníků a jejich pravidelné doplňování. Na tereziánské náboženské reformy navazovalo josefínské období za vlády Josefa II., který byl zastáncem řešení mravních a duchovních vztahů jen rozumovými prostředky a jeho snahy směřovaly k vybudování jednotného habsburského státu ve střední Evropě.

Tolerančním patentem byla zavedena rovnoprávnost nekatolických církví: náboženství augšpurského, helvétského a protestantského, ale

nebylo povoleno náboženství husitské a českobratrské. V Čechách a na Moravě se z celkového počtu asi čtyř milionů obyvatel přihlásilo k evangelickému vyznání asi 78 tisíc obyvatel, přibližně okolo dvou procent z celkového počtu.

V josefínském období došlo i k zrušení významných kulturních a českých historických center jako velehradského, sázavského, zbraslavského, Zlaté koruny a jiných klášterů. Ze zkonfiskovaného jmění byl zřízen náboženský fond pro církevní účely. Zároveň pokračovalo rušení náboženských bratrstev a přebytečných kostelů a kaplí (například kaple Betlémské 1786, kaple Božího Těla 1791). Na druhé straně byl ve státním zájmu zvýšen počet venkovských farností, když stát prostřednictvím farních kněží zabezpečoval vyhlásování úředních nařízení, vyhlášek, vedení matrik a další povinnosti.

Toleranční patent (1781) a zrušení nevolnictví znamenaly v českých zemích zásadní změnu poměrů ve venkovském prostředí. Od druhé poloviny 18. století ustupuje náboženský a národní život z městského prostředí a nalézá své nové a pevné působiště u venkovského lidu.

Katolická církev na přelomu 18. a 19. století přežila v podřízenosti státního absolutismu v habsburské monarchii. Církev byla zatlačena do područí státu. Katolická hierarchie byla propojená s monarchií a nižší duchovenstvo konalo bohoslužby podle císařského bohoslovného řádu, vykonávalo služby ve školách, ale i v kancelářích, kde psalo matriky.

V roce 1802 byl kabinetními císařskými listy řešen nedostatečný stav duchovenstva a bylo stanoveno, že biskupové budou mít pod přímou správou diecézní semináře a klášterům bylo dovoleno zřizovat tříletá bohovědná studia. Rakousko vyčerpaly napoleonské války, a proto bylo rozhodnuto (1810), že do státní mincovny musely být odevzdány bohoslužebné předměty z drahých kovů. Po Vídeňském kongresu však dochází postupně ke změně státní církevní politiky a k uvolnění náboženských poměrů v monarchii. Zásadní změna vztahů mezi monarchií a katolickou církví proběhla v evropských revolučních letech 1848–1849.

Konference rakouských biskupů ve Vídni (1849) se konala za účasti zástupců 34 rakouských diecézí. Císařskými patenty byl vymezen poměr katolické církve k státní moci a uvolnil se styk s Apoštolským stolcem. Upravilo se též náboženské vyučování v školské soustavě. Rakouští biskupové se pak ve společném vydaném listu postavili za rakouský státní centralismus (1849).

Mezi státem a církví byl podepsán konkordát (1855). Konkordátem se katolická církev částečně vymanila ze státního vlivu. Vatikán mohl opět udržovat styky s biskupy, biskupům byla vrácena judikatura nad duchovenstvem a byly odstraněny zásahy do bohoslužebního řádu a do klášterních řeholí. Církvi byla vrácena správa diecézí, svobodné vedení kněžstva a věřících, dozor ve školství a manželské soudy. Konkordát však vstoupil v platnost jen částečně. Po pádu absolutismu a nástupu liberalismu v Rakousku se stal předmětem „rakouského kulturního boje.“ Květnový zákon z roku 1868 zrušil závislost školy na církvi, škola se stala nadkonfesní a manželský státní zákon zavedl místo kanonického práva státní manželství. V roce 1874 byla postavena církev pod přísný státní dozor. Znovu byly upraveny vnější právní poměry mezi státem a církví. Ve správě církevního majetku se obnovila závislost na státních úřadech.

Na konferenci rakouského episkopátu se většina biskupů smířila se stavem věcí. Nekompromisní církevní stanovisko hájil linecký biskup Rudigier, kterého podpořili i čeští biskupové – zejména českobudějovický biskup Jirsík. V Rakousku nastala neblahá symbióza „trůnu a oltáře“, která byla v podstatě ukončena až po zániku Rakouska-Uherska v roce 1918.

Tak zvané rakouské katolictví lze spojovat s propojením rakouské hierarchie a církevních institucí s dynastickým habsburským centralismem v rakouské části monarchie, poněmčováním českých zemí i se snahami o rakouské povědomí a vlastenectví. V českých zemích s převážně německy orientovaným vyšším duchovenstvem se církev podřizovala dynastickým a státním zájmům.

V mnohonárodnostním státě však vznikaly uvnitř rakouského katolicismu odštědivé národní a náboženské tendence, a to u slovan-

ského obyvatelstva i uvnitř církevního prostředí. V českých zemích sice vyjadřovali národně uvědomělí čeští katolíci určitou loajalitu vůči Rakousku, ale z českých státoprávně historických pozic a ze slovanské sounáležitosti.

V českých zemích se v souvislosti s národní emancipací v 19. století měnilo i složení duchovenstva ve prospěch české národnosti, což se odrazilo v církevní správě, a to zvláště diecézní, ve farním i v akademickém prostředí. Náboženské poslání českého duchovenstva prolínalo české vlastenectví, kulturní, spolková a později stranická činnost.

Po vypovězení konkordátu (1874) existovaly mezi Apoštolským stolcem a Rakousko-Uherskem poměrně napjaté vztahy. Papež Pius IX. uvažoval po vydání zákonů z roku 1874 i o možnosti exkomunikovat císaře Františka Josefa I., k čemuž se nakonec neodhodlal, protože obě strany chtěly navenek zachovat zdání vzájemné shody.

Pozitivním činem pro české katolíky v Rakousku-Uhersku bylo zřízení české koleje *Collegium Bohemicum* (od roku 1929 *Nepomucenum*), čímž se upevnilo přímé spojení českých zemí s Apoštolským stolcem. Proslovansky orientovaný papež Lev XIII. rozšířil encyklikou *Grande munus* (Vznešený zákon) svátek soluňských bratří Cyrila a Metoděje na celou církev (1880) a velehradské náboženské slavnosti nabyly význam církevně politický a pro Slovany národně kulturní.

V Rakousku-Uhersku působila katolická církev a biskupský episkopát podle územního členění jednotlivých zemských částí. V českých zemích žila pospolu většina českého katolického obyvatelstva s německou menšinou. Některé územní regiony byly české, některé německé a jiné jazykově smíšené. V druhé polovině 19. století se katolíci věřící organizovali ve spolkové a stranické činnosti podle jazykového principu, který byl přenášen i do akademického prostředí. V obojím českém a německém prostředí existovaly katolické tradicionalistické a reformistické proudy. V rakouské i uherské části monarchie se konaly společné, ale i národní katolické sjezdy. Teprve po první světové válce, kdy došlo k rozpadu Rakouska-Uherska a kdy se vytvořily nové státy, bylo postupně zaváděno i nové správní členění katolické církve a byly uzavírány nové konkordáty.

Římskokatolická církev v českých zemích

„... Známa věc jest, že naše duchovenstvo katolické bylo vždycky nejhlavnější silou českého vlastenectví, to můžeme rovnou říci bez pokrytectví, že vlastně duchovenstvo katolické bylo počátkem a zakladatelem celého našeho vlastenectví. Největší část těch pokroků, které náš národní jazyk v životě vzdělaných tříd učinil, jest jistě zásluhou duchovenstva.“

(Epištoly kutnohorské /XXIV./ Karel Havlíček Borovský)

Na prahu 21. století chápeme křesťanství v širším slova smyslu – zahrnuje ke křesťanství se hlásící církve a náboženské organizace, které se oddělily od katolické církve v průběhu dějinného vývoje. Katolická církev je považována za čelnou představitelku světového křesťanství.

Úvodem jen stručně k vývoji evropského křesťanství a českého katolicismu v rozmezí 17. a 19. století v českých zemích. Křesťanství nikdy nepředstavovalo jednolitý duchovní proud, ale tříštilo se do řady dogmaticky odlišných proudů okolo katolické církve, která vytyčovala cestu křesťanskému duchovnímu vzepětí v rámci evropské a světové civilizace.

Časově lze dělit dějiny evropské části katolické církve v tomto období následovně:

- náboženská reformace a protireformace v 16. a 17. století
- období tradicionalismu a vnitřního reformismu v 18. a 19. století.

Náboženská evangelická reformace proběhla v evropském prostředí na území anglickém, německém, francouzském, českém, maďarském, polském a v severských evropských zemích.

Křesťanské duchovní změny podnítily evropské náboženské války, které byly ukončeny až vestfálským mírem (1648). Katolicismu zůstaly věrné románské národy, kde byl katolicismus obnoven na národních

územích přičiněním světských panovníků, kteří se stali garantem katolické protireformace.

Na tridentském koncilu (1545–1563) proběhla reforma katolické církve, jejímž nositelem se stalo Tovaryšstvo Ježíšovo (TJ – jezuité) a jejich laičtí odchovanci. Katolická církev se začala orientovat na misijní činnost ve světovém měřítku a sjednocovací procesy (uniatství) měly úspěch na Ukrajině. V rámci katolické církve byla sjednocena a ustálena liturgie. Z duchovních církevních podnětů vznikla renesance a humanismus, které přinesly nové impulzy pro výtvarné umění a filozofii, jež se odloučila od náboženské věrouky. Objevil se sekularismus a zároveň i podněty pro nové charitativní a sociální působení katolicismu. Bylo to i období vzniku náboženské věroučné a lidové literatury. V náboženské oblasti vznikla celá řada nových duchovních podnětů inspirovaných rozvojem přírodních a humanitních věd.

Snahy o církevní reformy vyústily v 16. a 17. století v rozkol a vznik nových křesťanských církví. Martin Luther začal hlásat opravu křesťanství a církve. Prohlásil Písmo za jediný pramen víry. Novokřtěnecké hnutí zase nekladlo důraz na Písmo, ale na citový náboženský prožitek a na pospolitost. Huldreich Zwingli prohlašoval, že jediným pramenem víry je Písmo. Jan Kalvín zavrhoval církevní tradice a zdůrazňoval Písmo a jeho příznivci se nazývali helvéti a rozšířili se po Švýcarsku, jižním Německu a Holandsku, ve Francii dostali název hugenoti a v Anglii presbyteriáni nebo puritáni. V Anglii vznikla anglikánská církev, která věroučně vyšla z kalvinismu, obřady a zřízení si ponechala podle katolické církve, ale bez apoštolské poslušnosti.

Rozvoj přírodních věd a filozofického myšlení v Evropě se rychle přenesl i do vztahů mezi katolickou církví a soudobými státy, řízenými katolickými panovníky. Státní absolutismus začal omezovat papežské středověké pravomoci a církevní výsady. Došlo ke zrušení jezuitského řádu, který byl oporou papežství (1773). Církevní život v rakouských zemích značně zkomplikovala vláda Josefa II. a ve Francii revoluce. Evropské revoluční boje v 19. století otřásl postavením katolické církve. Unie na Ukrajině byla zničena ruským absolutismem. Reformace dala evangelickým panovníkům právo i nad církev-

ními záležitostmi. Po jejich příkladu pak katoličtí panovníci usilovali o dosažení mocenské převahy nad církví, a to ve vlastní a státní prospěch. S rozvojem přírodních věd v 17. a 18. století dochází k postupnému opuštění křesťanského náboženského a filozofického myšlení a k zpochybnění náboženství. Od 17. století evropští filozofové začali vytvářet nové spekulace a ideologické soustavy, které již nepočítaly se Zjevenou pravdou. Deisté a osvícenci vycházeli z víry v Boha a úsilí o mravný život, ale Zjevení a Písmo považovali za omyl nebo klam. Ve Francii hlásali encyklopedisté svobodu, rovnost a bratrství a návrat k přírodě. V Německu Immanuel Kant prohlašoval, že existenci Boha a ani nesmrtelné duše nelze objektivně poznat, protože to přesahuje meze našeho poznání. V Anglii Thomas Hobbes zformuloval materialistický názor na svět na základě pouhého rozumu a zkušenosti.

České dějiny a křesťanství

České národní a státní dějiny jsou od svého počátku spjaty s křesťanstvím na národním a státním území. Římská katolická církev zásadně ovlivnila vývoj českého národa a jeho státnosti, a to v průběhu více než tisícileté historie. Křesťanství se nejdříve muselo vypořádat s pohanským kultem, ale i se svou působností ve vznikajícím a stabilizujícím se státě.

Římská katolická církev v průběhu středověkých dějin několikrát překonala střety se středověkou českou panovnickou mocí a věroučné rozpory a stala se aktivní nositelkou kulturního a národního citění na území českého středověkého státu. Při svém náboženském poslání oslovovala české a německé obyvatelstvo, které přicházelo do českého prostředí a osídlovalo příhraniční oblasti a účastnilo se zakládání měst a šíření řemeslnické zručnosti. Římskokatolická církev působila v rámci církevních provincií, ale i v rámci mužských a ženských řádů. Ty rozvíjely písemnictví a všeobecnou vzdělanost, ale i péči o chudé a nemocné. Církev se v rámci svého působení na teritoriu českého státu několikrát vypořádala s řadou sektářských učeních zahraničního i domácího původu. V církvi vzniklo i české náboženské a reformní hnutí v husitském období. Část Koruny české

přijala podoboji a převážně německy mluvící země zachovaly věrnost katolické církvi. Bylo to i období emigrace česky a německy mluvícího katolického duchovenstva z českých zemí a jeho pozdějšího návratu v průběhu dozrívající národní a husitské epochy. V období rekatolizace v zemích Českého království přežívalo českobratrského vyznání, které se odštěpilo od husitství. Římská katolická církev se vypořádala i s druhou náboženskou a protestantskou reformací, která do českých zemí přinesla augsburské a helvétské náboženské vyznání a evropské náboženské války.

Římskokatolická církev prolínala přemyslovskou, lucemburskou, poděbradskou, jagellonskou, habsburskou dějinnou epochu až do doby, kdy z monarchie vznikla republika. Prožila i řadu církevních schismat, ale vždy pevně stála na pozicích papežů, církevní dogmatiky a věrouky. Od 16. století byla pevně spjata s rakouskou monarchií a rakouským soustátím, kam dějinný vývoj zavál země Koruny české.

Rakousko zahrnulo české země v roce 1526, kdy čeští a uherští stavové zvolili Ferdinanda, arciknížete rakouského, za svého krále. Zakladateli byl český a uherský politický národ, když německou menšinu představovaly dědičné alpské země. Jádrem Rakouska se staly země Koruny české.

S rakouskou monarchií prožila katolická církev politické a náboženské zvraty i rekatolizaci po neúspěšném stavovském odboji českých protestantských stavů. Zažila i období absolutismu, které z panovníckých a státních pozic zasahovalo do vnitřních poměrů církve v rakouském soustátí.

Katolická církev však byla ve svém působení v českých zemích těsně spjata s českým národem a národním cítěním, a to i v období, kdy se za součást národa počítalo i německy mluvící obyvatelstvo v českých zemích. Kult českých světců, kult svatováclavský, svatovojtěšský, cyrilometodějský a svatojánský oslovoval všechny věřící bez ohledu na národnost a zároveň udržoval české národní vědomí a hrdost na minulost a českou státnost i v období státního poněmčování. O rozvoj kultury a vzdělanosti a obranu českého jazyka v českém prostředí se přičinila řada českých farních a řádových členů, zvláště v období

17. století – v 18. století rozvojem českého písemnictví a v 19. století buditelskou a vlasteneckou činností, a to i navzdory okolnosti, že vyšší duchovenstvo bylo převážně německé a spjaté s monarchií. Byla to řada katolických kněží, kteří prostřednictvím šíření náboženských a vlasteneckých knih, spolkovou činností a pořádáním poutí a posvěcení denně a průběžně oslovovali české prostředí a vychovávali český mluvící inteligenci a učitelstvo. Toto působení bylo spojeno s uchováním české státoprávní myšlenky v rakouském soustátí, ale i se sociálním, společenským a jazykovým uvědoměním v poněmčovaných českých zemích. Bylo to období, kdy se hierarchie římskokatolické církve poněmčila a německá část katolického duchovenstva byla těsně spjata s habsburskou monarchií a austrofilismem. I na církevní půdě se odehrával jazykový a národní zápas česko-německý. České duchovenstvo stálo ve své většině na českých národních a státoprávních pozicích.

V druhé polovině 19. století se vyostřily česko-německé vztahy v českých zemích. Objevovaly se nové koncepce jako austroslavismus, všerakouství, všenněmectví a postupovaly procesy národního uvědomění české většiny a německé menšiny v českých zemích. V důsledku rozvoje kapitalismu, liberalismu a socialismu lze pozorovat i vnitřní rozčlenění národních proudů v rakouském soustátí a v českých zemích.

První světová válka a vznik Československa na začátku 20. století přinesly nejen národní osvobození, ale i vyostřené protikatolické tendence a reformní snahy uvnitř katolické církve. Tyto procesy vyústily ve vznik Československé republiky a Československé církve (husitské). Na druhé straně se objevil český politický katolicismus, který se vyvinul ze spolkového hnutí v 19. století a vyústil v prvních letech československé samostatnosti ve vznik lidoveckého hnutí a stranicí.

Národ a vlast

Národní uvědomění charakterizuje vztah k jazyku, národu a vlasti a v barokní době i k církvi. Barokní vázanost k církvi a Bohem danému feudálnímu řádu se měnila ve formu sounáležitosti s osvíceneckým a absolutistickým státem i se vznikem republikánství.

Dějinné změny na konci 18. století a v 19. století byly příčinou zvýšené role národa a jeho jazykového prostoru a území a jeho politické a státní formy. Tak vzniklo i nové vlastenectví a sociální uvědomění v návaznosti na stát. Snaha o národní konstituce překonávala společenské a sociální rozdíly a vytvářela určitou národní společenství. Do pozadí se dostala barokní propojenost božského původu panovníkovy moci, která byla nahrazená pozemskou mocí vytvořenou vůlí lidu a národa.

V rámci Rakouska a později Rakouska-Uherska bylo stále živé středověké postavení české státnosti a historické tradice českého národa, které zahrnovaly ve smyslu zemské sounáležitosti česky i německy mluvící obyvatelstvo. České království (země Koruny české) byly součástí rakouského soustátí se stále živou historickou a kulturní tradicí i v průběhu 18. a 19. století.

Rakousko-pruské válečné střety (1740–42, 1756–63) a tereziánské reformy se však citelně dotkly českých historických zemí a jejího obyvatelstva. Snižování významu Českého království i uvnitř a vně rakouského soustátí se stalo jedním z podnětů pro vznik českého národního obrození, ale i národní sounáležitosti s vyšším rakouským státním celkem. Josefínské období přineslo nové měřítko a rozšíření svobody myšlení a náboženskou toleranci. Znamenalo zásadní změnu pro selský stav, který se posunul na sociálním žebříčku – je to prostředí, kde se nejvíce zachoval český lidový jazyk a národní tradice. Postupně se vytvořila představa, že národem je především lid a všechny jeho sociální vrstvy. Jedinec se stává součástí celku, národa.

Napoleonské války – revoluční a vojenské nebezpečí – vytvořilo v rakouském soustátí pocit sounáležitosti se státem a nutnost obhájení současného společenského řádu a jeho uspořádání. Objevil se i názor, že lid v českých zemích by měl být odměněn za věrnost panovníkovi v době napoleonských válek. Formovala se však i proslovanská sounáležitost, ale též prvek německé sounáležitosti německého obyvatelstva. Ve vznikajícím českém i německém obrozenectví docházelo k propojení idejí národních s idejemi politickými. Národ se jevil jako skutečná osoba, která touží být subjektem státní vůle, ale již nechce být

trpným poddaným státu. V prostředí českých zemí se z obrozenectví zrodilo národní a české vlastenecké cítění, které postupně vyzrávalo v politické uvědomění a ve slovanskou sounáležitost. U německy mluvícího obyvatelstva v českých zemích se prosazoval pocit sounáležitosti s Němci žijícími v rakouských a německých zemích. Jeho součástí byla i výzva Čechům, aby se účastnili na německém frankfurtském sněmu. Jménem českého národního hnutí odmítl František Palacký, aby byly české země začleněny do budoucího sjednoceného Německa. Česká delegace ve Vídni žádala o uznání státoprávní jednoty zemí Čech, Moravy a Slezska. Na základě austroslavistické koncepce považovalo české národní hnutí za nejlepší možnost přeměnu rakouského soustátí na konstituční federaci rovnoprávných národů.

Němci v českých zemích vytvořili ve Vídni spolek Němců z Čech, Moravy a Slezska, který se postavil proti úsilí českého národního hnutí o národní rovnoprávnost. V Praze byl ustaven německý Konstituční spolek jako protiváha českému Národnímu výboru, jenž se vyslovil pro začlenění Čech do budoucího sjednoceného Německa. V českých zemích vznikly dva německé národní proudy, jeden prorakouský a druhý všenněmecký. V revolučních událostech roku 1848 se začaly rozcházet české a německé národní i politické zájmy a projevovala se rozdílnost českých a německých národních a politických cílů, která se později promítla i do rozdílů ve vývoji politických stran.

Tvořící se český politický národ hledal záštitu proti obklopujícímu němectví u slovanských národů a u blízkého sousedního slovenského národa na Slovensku, který prožíval svou historii v rámci Uherska, jež bylo součástí rakouské monarchie, ale i u ostatních slovanských národů žijících v rakouském soustátí. Do popředí se dostával názor, že jen společná půda a společné bydliště vytváří národ jako dějinnou jednotku. Půda se stala základem národa, stávala se zemí, jež byla chápána jako vlast, která má vyšší hodnotu než jen národ.

Vlast, která původně znamenala rodný kraj, se personifikovala postavou Matky vlasti, která má rovný poměr ke všem sociálním vrstvám společnosti. Vzniklé vlastenectví není veřejnoprávním činitelem, ale stává se fikcí a zdrojem moci v národě – přenáší na vlast prvky

panovnické a státní moci. V kulturní oblasti spojuje vlastenectví mateřskou řeč, výchovu v rodině i s výtvarným a uměleckým vyjádřením. U části obyvatelstva se vlastenectví propojuje i s křesťanstvím, zvláště s katolicismem; našlo ale i své vyjádření v českém liberálním a protináboženském prostředí. Takto pojaté české vlastenectví se dostalo do střetu s vlastenectvím ve smyslu velkoněmecké myšlenky, ale i s rakouskými Němci žijícími v sousedství a později i s maďarským vlastenectvím. České federalistické snahy (z roku 1848) se nenaplnily a němečtí Rakušané po prohrané válce s Pruskem potlačili autonomní snahy slovanských národů a vytvořili spolu s Maďary Rakousko-Uhersko. V novém státoprávním uspořádání se upevnilo mocenské postavení Němců v českých zemích a v Uhrách a Maďarů nad Slováky (1867). Je to začátek definitivního rozchodu národních zájmů národů a národností žijících v Rakousku-Uhersku. Do popředí se stále více začaly prosazovat sociální, hospodářské a politické zájmy jednotlivých sociálních vrstev národů, které začaly převažovat nad zájmy státoprávními a národními. V českých zemích se začal vyostřovat česko-německý jazykový boj, jenž se přenášel na sněmovní půdu v českých zemích a zhoršoval vzájemné národnostní vztahy na půdě říšského sněmu. Zesílený poněmčovací proces v českých zemích na začátku 20. století a v průběhu první světové války vedl české politické strany k novému národnímu sjednocovacímu procesu, který definitivně ukončil jakékoliv austrofilství a vyústil k hledání cesty k obnově české státnosti a samostatnosti. Vyhlášením svobodného Československa v říjnu 1918 se český národ definitivně vymanil z Rakouska-Uherska, ukončil poněmčovací proces českých zemí a zaručil plná občanská práva německé menšině a dalším žijícím v Československu.

Český patriotismus

Za patriotismus lze považovat vztah k mateřskému jazyku, k národnímu společenství a k území, kde národ žije a rozvíjí svou politickou a kulturní činnost. České národní cítění bylo spojeno s úctou k českým světcům. Národním symbolem se stal svatý Václav v roli národního ochránce a českého panovníka, který byl postupně obklopován

i ostatními svatými ochránci národa – svatou Ludmilou, Prokopem, Vojtěchem a dalšími. Panna Marie se v národně náboženském pojetí stala „lvicí českých lvů“. Barokní patronáty neměly svůj podnět jen v pocitu nějakého ohrožení, ale byla zde snaha zajistit si i pomoc světců pro přítomnost a budoucnost. Národní motivy se propojily s národní tradicí a oslovovaly česky mluvící venkovské obyvatelstvo i česká maloměsta. České náboženské a národní vědomí je rovněž spojeno se svatým Janem Nepomuckým a s cyrilometodějskou úctou, která na Moravě převládla i nad úctou svatováclavskou. Český patriotismus je spojený s českou státností a s českým královstvím. Tento patriotismus se v 17. a 18. století přetavil v české vlastenectví a národní vědomí.

Katolická církev v českém národním prostředí

Česká státnost je spjatá se západním i s východním křesťanstvím, kdy se na území vznikajícího středověkého státu střetával vliv Říma a Byzance na rozhraní západoevropské a východoevropské kultury, ale i na rozhraní mezi českým a německým středověkým národem.

České státní a církevní dějiny se prolínaly ve středověké společnosti tak, jak se i měnily a posouvaly hranice českého státu. Český stát prožíval střídavé okamžiky rozmachu, ale i útlumu. Svou polohou v srdci Evropy byl předurčen sehrávat úlohu nejen ve středu evropského civilizačního úsilí, ale i zápasů, kde se střetávaly politické, vojenské a náboženské zájmy.

Západní křesťanství v období Přemyslovců a Lucemburků reprezentované katolickou církví pevně zakotvilo a v období Karla IV. se české země dostaly do vůdčího postavení v Římské říši německého národa a staly se významným střediskem evropské křesťanské kultury. V období vzepětí českého husitství se staly i ohniskem náboženské reformace – proti sobě stály šiky věrné katolickému vyznání (pod jednou) a reformního husitského hnutí (podobojí). Zde stála česká kališnická reformace proti katolické církvi, proti českým a německým katolíkům věrným římskokatolickému vyznání víry. České obyvatelstvo se nábožensky rozdělilo a na území českého státu následovalo dvě křesťanská vyznání. Za husitského krále Jiřího z Poděbrad se nepoda-

řilo stabilizovat státní a náboženskou pozici českých zemí. Husitství zavedlo utrakvistickou církev a dalo podnět ke vzniku Českobratrské jednoty. České země po české kališnické reformaci následovaly též německou protestantskou reformaci Lutherovu a Kalvínovou – vyznání augsburské a kalvínské. Po poděbradském období vyústilo jagellonské období do vzniku stavovského státu s českým a německým obyvatelstvem, které se hlásilo k protestantismu a katolicismu.

Po Jagelloncích se stal českým králem Ferdinand I. Habsburský, který vládl v českých, rakouských a uherských zemích a tvrdě vystupoval proti nekatolíkům. Čeští bratři tak odešli do Polska. Za Rudolfa II. však čeští protestanti získali majestát, který zaručoval svobodu víry pro nekatolíky. Říšský sněm v Augšpurku zabezpečil protestantským říšským stavům plnou náboženskou svobodu. V předbělohorském Českém království existovalo několik křesťanských církví. Rudolfův majestát (1609), který si vynutila česká nekatolická opozice, byl v podstatě tolerančním patentem. Zatímco v německých zemích platila dohodnutá zásada, že vrchnost má právo určit, k jakému náboženství se její poddaní musí hlásit, v Čechách po vydání majestátu platilo, že i poddaní mají právo se přiznat k náboženství podle svého přesvědčení. V úsilí o obnovení katolické víry pozval Ferdinand I. do rakouského soustátí jezuitský řád. Na jaře 1556 zahájilo v Praze činnost Tovaryšstvo Ježíšovo. První jezuité byli cizinci. Jezuité se snažili vychovat své vlastní české členy a postupně zavádět český jazyk do své školské a misijní činnosti. Pro náboženský život českých katolíků se stalo zásadní záležitostí obsazení pražského biskupského stolce. Bylo to období, kdy pod jednou a pod obojí bylo zastíněno luteránstvím a Jednotou bratrskou, kdy si luteráni vymohli, aby „mimo víru svatou křesťanskou a pod obojí“ nebyly uznány žádné bludné sekty.

V Evropě stály proti sobě ve válečném stavu katolické a protestantské státy. V českých zemích vyústily neshody mezi katolíky a nekatolíky v odboj proti katolickému panovníkovi, který skočil porážkou protestantských stavů na Bílé hoře, a nekatoličtí stavové byli vyzváni ke konverzi na katolickou víru. Po porážce na Bílé hoře stát zkonfiskoval majetek nekatolíků a katolická církev se pokusila o vrácení

zkonfiskovaného majetku za poslední dvě staletí od husitských válek. Vítězný Ferdinand II. odměnil zkonfiskovaným majetkem převážně cizí důstojníky. Z českých zemí odešla hromadně do emigrace řada nekatolíků české a německé národnosti. Čeští bratři emigrovali z Čech a Moravy (po roce 1627) a uchýlili se na Slovensko, do Slezska a Polska. Luteráni se převážně uchýlili do Lužice, Saska a Braniborska. Česká národní a náboženská tradice je spjata i s českými bratry a se vznikem českého humanismu, se jmény Lukáše Pražského (1460–1528), Jana Augusty (1500–1572), Jana Blahoslava (1523–1571) a v 17. století se jmény Karla staršího ze Žerotína a zvláště s Janem Amosem Komenským.

Český stavovský odboj se časově odehrál na počátku třicetileté války, ve které se české země staly bojištěm. Pobělohorské období proběhlo ve znamení druhé vlny rekatolizace a katolické náboženství bylo těsně spjata se státem.

Pro Habsburky znamenalo uhájení Českého království i zajištění postavení v rámci Svaté říše římské národa německého. Kdyby se v Čechách udržel protestantský král Fridrich Falcký, mohlo to znamenat, že v říši by byli všichni kurfiřti protestantského vyznání a za císaře by nemusel být zvolen katolík. Český král byl první mezi říšskými kurfiřty. Pro Habsburky bylo potlačení jakéhokoliv sektářství a jiného náboženského hnutí politickou a životní nutností. Habsburkové trpěli protestanty na Slovensku, v Uhrách i ve Slezsku, ale nechtěli je strpět v dědičných alpských zemích a v České koruně, se kterou byla spojena i první kurfiřtská hodnost. V roce 1627 byla obnovena působnost zemského sněmu, ale podle Obnoveného zřízení zemského byla stavovská ústava změněna ve prospěch královské moci. Do zemského sněmu byli znovu uvedeni arcibiskup a preláti. Český královský trůn se stal dědičným, Rudolfův majestát byl zrušen a u zemského soudu byla připuštěna jako úřední jazyk vedle češtiny němčina. Obnoveným zřízením zemským byl učiněn krok k panovnickému absolutismu, který tehdy vítězil i jinde v Evropě. Vítězná katolická strana prosadila v Římě zákaz kalicha (1622) a rekatolizace byla prováděna i násilnou formou za použití státní moci. Na počátku 17. století bylo

v Čechách 1366 far, z nichž asi polovina byla obsazena, ale jen ve 336 působili katoličtí kněží. Na Moravě bylo 636 far a z nich asi polovina byla obsazena katolickými knězi. Na pražských jezuitských školách (v roce 1597) studovalo okolo 700 žáků (katolíků i nekatolíků), v roce 1621 to bylo okolo 1500. V Českém království katolicismus postupně převrstvil staré husitské, českobratrské a luteránské tradice. Tato realita je patrna o století později, když Bedřich Pruský (1741) vojensky obsadil Slezsko, které zůstalo z 2/3 luteránské, a byl přivítán s jásotem. Když však vojensky vstoupil do Čech, chovalo se k němu české obyvatelstvo nepřátelsky. Jednou z příčin, proč Habsburkové ztratili Slezsko, zřejmě bylo, že zůstalo převážně luteránské.

Na sklonku 16. století byla česká jezuitská provincie vesměs česká a prospěch církevní byl spjat s prospěchem státním. Zároveň se začala uplatňovat i generace laiků, která vyšla z jezuitských škol. Katolictví reagovalo na protestantskou reformaci aktivní činností svého duchovenstva a řeholních řádů. V období stavovského povstání došlo k vypovězení jezuitů, kteří se po stavovské porážce znovu vrátili a navázali na svou předchozí misijní a školskou činnost.

Již dekrety Tridentského koncilu (1545–1563) se staly základem pro rekatolizaci v českých zemích a katolické obrodné hnutí. Hlavním činitelem vedle Tovaryšstva Ježíšova se staly i jiné řehole a řády. Misijní činnost TJ se soustředila na zajištění výchovy a vzdělání na kolejních a univerzitních školách, které se později přeneslo na městské a selské vrstvy. Misijní kázání přerůstala v zakládání spolků s rozmanitou formou činnosti. Vznikala náboženská sdružení, která izolovala katolické věřící od nekatolické většiny. Posláním protireformačního řádu kapucínů se stalo oslovení lidových vrstev z pozic katolické zbožnosti a rozšiřování kultu svatých ostatků, poutí k zázračným obrazům, rozšiřování modliteb a písní. Mariánský motiv Matky sedmiboolestné, ukrutná smrt mučedníků a jiné motivy, jež probouzely soucit a z něho se rodící zbožnost. Ze zbožnosti vznikal mariánský kult a nové světské legendy.

Díky obětavé činnosti duchovních a řeholí lze hovořit o nové duchovní národní obnově českého lidu a římskokatolické církve v čes-

kých zemích. Emotivní kult mariánský a světců, který byl propojen s barokní kulturou, přinesl celou řadu národních patronů a dědiců českého národa.

V českém prostředí vzniklo drama o svatém Václavovi a projevila se úcta k svatým i v českých kancionálech. Objevily se i latinské hymny (1560) k českým svatým patronům. Později byly napsány i skladby o tehdy málo známých světcích sv. Matěji, Cyrilu a Metoději, Ivanovi, Zdislavě, Anežce České, Přibyslavě a dalších. Renesanční období se v českých podmínkách proměňovalo v období barokní zbožnosti. Antický heroismus renesančního období se transformoval v heroismus křesťanský a heroismus mučedníků zemřelých pro svou víru. Proměna renesančních hodnot v hodnoty křesťanské stála u zrodu barokního umění a života. Kristus modliteb, písní, obrazů, soch vyhlížel jinak než v renesančním období. Vznikl nový styl života i umění, myšlení a cítění, který se zvláště projevil v architektuře, v malířství, sochařství a hudbě a odrazil se v českém náboženském a národním vědomí. Tento kult vtiskl svou pečeť do českého člověka a do české krajiny.

Svatojánský kult se projevil a ovlivnil vzhled kostelíků, kaplí, zámků, polních mezí, mostů i náměstí, maleb i rytin. Ovlivnil i poutě a jarmarky a tak pronikal do českých lidových vrstev. Svatováclavský kult z doby gotiky byl doplněn svatojánským kultem světce českého baroka.

„Právě na baroku můžeme dobře vidět, že český člověk celou duší přilnul, a že zcela asimiloval kulturu a životní řády rostoucí z jiného duchovna, než je duch husitství a reformace, v duchu obrozeného katolicství, jehož kostely, sochy, obrazy, písně, hudba, literatura srostly s lidovou duší v jednotě opravdu ústrojnou...“ (Rudolf Voříšek, zahynul v komunistickém vězení. Citace z knihy *Úpadek a sláva českých dějin*, 1940).

Po roce 1620 se ke katolické víře přidala šlechta i města, když nekatolíci přistoupili na katolickou víru nebo emigrovali. Obnovu řídily reformační komise, které vyžadovaly od šlechty, aby své vyznání srovnala s vyznáním panovníka a zároveň zjišťovaly stav nekatolicství a pátraly po nekatolických kazatelích. Z jezuitských misionářů vynikli

Albrecht Chanovský z Dlouhé Vsi (1581–1643) a páter Adam Kravarský (1585–1660). Z knih jezuitské pražské tiskárny našla lidové uplatnění knížka *Zlatý nebe klíč*, kterou sestavil páter Jiří Plachý. Při misijní činnosti byly rozdávány knihy, svaté obrázky a růžence. Katolická misionářská činnost byla obnovena ve venkovských oblastech a byla spojena i s likvidací kacířských knih. Seznam českých, latinských, německých knih pod názvem *Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající* sestavil Antonín Ignác Nepomuk Koniáš (1691–1760). Za knihy, které byly odňaty, byly rozdávány katolické náboženské knihy. Zásahu na šíření českých knih získal páter Matěj Václav Šteyer (1630–1692), který založil „Dědictví svatováclavské“ pro vydávání českých náboženských spisů. Později v době josefínské, když bylo jejich vydávání znemožněno, založil exjezuita Antonín Haníkýr „Dědictví svatojánské“.

Za doklad náboženské proměny v českém národě je možno považovat vznik poutních míst a poutí. Byla obnovena starodávná, ale i nová poutní místa. Byly to kromě Prahy s hroby národních světců Svatá Hora u Příbramě, Stará Boleslav, Bohosudov, Svatý Hostýn, Svatý Kopeček a řada dalších. Vznik knihtisku přispěl k velkému rozšíření náboženské literatury. Především se vydávalo Písmo svaté, nejen v latině, ale i v národních jazycích. Česká bible vyšla v roce 1529, 1540, 1549. Pražský tiskař Jan Melantrich z Aventina vydal bibli v letech 1557, 1561, 1570 a 1577. V letech 1572–1593 vycházela bible Králická. Pro katolíky vydalo nakladatelství „Dědictví svatováclavské“ bibli v letech 1677, 1712 a 1715.

Evropa se do 18. století zabývala především otázkami náboženskými, kdy životní osudy obyvatelstva byly především určovány příslušností k víře. V evropských zemích se koncem 17. století a v 18. století dostala do popředí snaha řídit politický, hospodářský a společenský život jen prostřednictvím rozumu. Přestalo platit heslo: „vše pro víru“ a bylo nahrazeno heslem „vše pro stát“. Zrodilo se tak zvané období osvícenství. V habsburském soustátí s osvícenectvím přišlo i období státní centralizace, ale i postupného oklešťování náboženské svobody římskokatolické církve ve prospěch centrální panovnické a státní

moci. V rakouském soustátí byla Tolerančním patentem (1781) uznána náboženská svoboda pro evangelíky a pravoslavné věřící a rovněž bylo zrušeno nevolnictví.

Sedlák se stal svobodným člověkem a mohl se stěhovat, ženit a dát děti na řemesla nebo studie bez povolení vrchnosti. Období josefinských reforem výrazně okleštilo dosavadní práva římskokatolické církve. Byly rušeny kláštery, které neměly školy, a ani nepečovaly o nemocné. Z jejich jmění byl zřízen náboženský fond, z něhož se zakládaly fary, biskupství, nemocnice, chudobince a sirotčince a jiné ústavy. Bylo to období, kdy se nesvolávaly české sněmy, a stát se za pomoci centralismu snažil vybudovat jednotnou říši s jednotným německým jazykem.

V českém katolickém prostředí byla jezuitou Bohuslavem Balbínem (1621–1688) sepsána *Obrana jazyka slovanského, zvláště českého*. Největším dílem Balbína byl sborník o českém království *Miscellanea historica regni Bohemiae* a nejpamátnejším pak *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica* (Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého), která byla vydána až v roce 1775. Nejvíce česky psal Jan František Beckovský (1658–1725), autor *Poselkyně starých příběhův českých*. Projev na obranu českého jazyka přišel i z Moravy od Jana Aloise Hanke z Hankenštejna (1751–1806), který napsal spis o potřebě české řeči a literatury na vídeňské universitě, jež věnoval vlasti a markrabství moravskému.

Monarchie byla chápána jako království české dědičné od zemí rakouských, někdy jako dědičné země německé na rozdíl od dědičných zemí uherských. Ustálil se však název monarchie rakouská a později státy rakouské. V Českých zemích vznikla nová biskupství v Budějovicích a Brně a Olomouc byla povýšena na arcibiskupství. V období napoleonských válek se rakouský panovník prohlásil za rakouského císaře (1804) a vzdal se koruny císařství římského (1806) a při tom zrušil svazek zemí rakouských a Českého království k Svaté říši římské německého národa. Do svazku s německými zeměmi se české země dostaly v roce 1815, kam byly zařazeny rakouským císařem jako součást jeho „německých dědičných zemí“. V tomto svazku české země

setrvaly až do roku 1886, kdy byl za prusko-rakouské války zrušen Německý spolek.

Katolická církev v rakouském soustátí a v Rakousku-Uhersku

Protireformační období proběhlo ve znamení zeslabení české vzdělanosti, kdy část českých vzdělců byla nucena emigrovat a v českém království zatím probíhal poněmčovací proces a ve vzdělané a úřednické společnosti začala nad českým písemnictvím převládat latina a němčina. Státní germanizační snahy stály u vzniku českého národního obrození, které lze členit na období:

- osvícenecké (asi v letech 1780–1815);
- buditelské (asi v letech 1816–1848);
- vlastenecké (asi v letech 1849–1918);

První čeští osvícenci (generace Josefa Dobrovského) psala ještě německy a německy byly psány i obrany českého jazyka. Vedle jazykozpytu tu byly i studie dějin, které přispěly k českému obrození. Na díla Balbína, Tomáše Pešiny z Čechorodu, Beckovského a jiných navazovala buditelská generace v čele s Josefem Jungmannem (1773–1847) a Stanislavem Vydrou (1741–1804). Podle Jungmanna „je vlast toliko co národ a národ toliko co jazyk“. Jako první vyjádřil přesvědčení, že je třeba vybojovat pro český jazyk právo a místo ve veřejném životě, ale také dokázat jeho schopnost vytvářet vědecká díla.

Zavedení dvojazyčnosti a vytlačení nekatolíků do emigrace v 17. století znamenalo oslabení české národnosti. Pro české literáty Pavla Stránského ze Záp, Pavla Skálu ze Zhoře i pro Jana Amose Komenského způsobilo odloučení od českého národa a jen hledání uplatnění v zahraničí. Na domácí půdě začala náboženská a kulturní rekatolizace ve znamení přesvědčování a změny víry.

Ve změněných podmínkách se rodilo české vlastenectví u Bohuslava Balbína, Bedřicha Bridela (1619–1680), Felixe Kadlinského (1613–1675). Vznikala písňová a básnická tradice a zájem o jazyk, což se projevilo v kancionálech a v kostelních zpěvech a lidových náboženských hrách. Objevovала se i myšlenka lidské rovnosti a národního

uvědomění u venkovských písmáků: Jiřího Volného, Františka Jana Vaváka (1741–1816) a dalších.

Rekatolizace v 17. století a v první polovině 18. století neprobíhala jen ve znamení násilného návratu ke katolické víře, ale také ve znamení kulturního a uměleckého rozmachu. Prostředkem katolické obnovy se stala kázání, upevnění duchovní správy, velké církevní slavnosti, poutě a svěcení kostelů a klášterů. Zvláštní ohlas získávali kazatelé jako Bohumír Josef Hynek Bilovský (1659–1725), Tomáš Xaverius Laštovka (1688–1747) a jiní. Bylo to období rozvoje kostelního zpěvu a skladeb duchovních písní, které jsou zvláště spojeny se jmény Kadlinského, Bridela a Jana Ignáce Dlouhovského (1638–1701), o čemž svědčí i řada dobových kancionálů. V tomto období se rozšířily i modlitební knížky, literární meditace a biblické překlady. Značnou úlohu sehrálo Svatováclavské dědictví, které vydávalo náboženské tisky. Česky byla vydána bible Svatováclavská a řada biblických knih. Rozšiřovalo se písemnictví, a to zvláště životopisy světců a legendy. Českému lidu byla náboženská víra přibližována prostřednictvím duchovních a lidových divadelních her, kde nezanedbatelnou složkou byla výprava a hudební doprovod. Působením mluveného a tištěného slova vznikl v českém lidovém prostředí i nový druh zbožnosti, který ovlivnil vznik náboženských bratrstev. Barokní kostely se proměnily v hudební sály, kde věřící naslouchali, a kde mohli zpívat a modlit se. Velkého rozmachu dosáhl mariánský kult a úcta ke svatým a začaly vznikat mariánské družiny. Při kostelích byly zakládány literární sbory, kde se pěstoval církevní zpěv, zpívalo se na kúrech v českém jazyce. Lidové poutě a procesí vytvářely soudržnost nejen katolického lidu, ale i stavovskou a národní. Rozkvět klášterů byl spojen s výchovou, školstvím a charitou. V barokním období se rozvinula i různá vědecká odvětví: teologie, filozofie a historie. Prostřednictvím rekatolizace se v barokním a rokokovém období znovuobnovilo národní vědomí českého obyvatelstva a sounáležitost s Českým královstvím. České země počátkem 18. století znovu nábožensky ožily jako v období předhusitském. Do opuštěných kostelů a klášterů vstoupil nový duchovní život. Františkáni, benediktýni, dominikáni, karmelitáni, augustiniáni, ka-

pucíni, barnabité, pavláni, piaristé, bartolomeité, ivanité, milosrdní bratři, uršulinky, alžbětinky, barnabítky, celestinky, karmelitánky a jiné řády vyvíjely v českých zemích činnost. Největší duchovní pozice však mělo Tovaryšstvo Ježíšovo. V pětasedmdesáti kolejiích v českých zemích vykonávalo přes tisíc jezuitských kněží, profesorů, učitelů a kazatelů misijní a vzdělávací činnost.

Stinnou stránkou tohoto období byl i postupně narůstající tlak panovníka a státu na katolickou církev. Stát si začal činit nárok na řízení vnějších církevních záležitostí, ale i na zasahování do vnitřního církevního života a nelibě nesl zasahování papeže a generálních představitelů řeholních řádů do církevních poměrů v rakouském soustátí.

Od sedmdesátých let 18. století vzniká novočeská poezie, próza a drama. Vědeckou tvorbu opouští latina i němčina, kterými se psalo pro české kulturní potřeby v začátcích obrození a vzniká česká věda v českém jazyce: Pavel Josef Šafařík, František Palacký, Jan Evangelista Purkyně. Vlastenectví Josefa Jungmanna inspirovalo řadu jeho současníků k vytváření básnických knih: Jána Kollára, Františka Ladislava Čelakovského, Karla Jaromíra Erbena, Karla Hynka Máchu. Nositelé české kultury se postupně přesunovali z náboženského života do české laické společnosti, poté ze šlechtických salonů do měšťanského prostředí a na český venkov. Obraz českých dějin se snažil podat Gelasius Dobner (1719–1790) a František Martin Pelcl (1734–1801). Václav Matěj Kramerius (1753–1808) založil Českou expedici a stal se prvním českým novinářem. První český čtenářský spolek založil kněz Antonín Jaroslav Puchmajer (1769–1820).

Novou dimenzi do českého národního života přinesl František Palacký (1798–1876), který obrátil pozornost od poezie k historii. Na rozdíl od barokních historiků, kteří oslavovali český národ, soustředil pozornost na jeho dějinnou a kulturní velikost. Pro národní obrození měly mimořádný význam:

- vědecká jazyková pojednání;
- česká historická věda;
- náboženská osvětová literatura.

Mimořádný význam v této činnosti na sebe strhávali katoličtí duchovní: zásluhou F. M. Pelcla byla vydána Balbínova Obrana jazyka českého – 100 let po jejím napsání. Zásahu o kritický dějepis měl benediktýn Magnoald Ziegelbaur (1688–1750), opat Josef Bonaventura Piter (1708–1764), a následně piarista G. Dobner, Mikoláš Adaukt Voigt (1733–1787), premonstrát Karel Rafael Ungar (1744–1807), pavlán František Faustin Procházka (1749–1809), pavlán Václav Fortunát Durych (1735–1802). Katoličtí duchovní byli i u vzniku novočeské poezie: farář A. J. Puchmajer, děkan Vojtěch Nejedly (1772–1844), farář Josef Miloslav Rautenkranc (1776–1817), piarista Dominik František Kynský (1777–1848), teolog Václav Stach (1754–1831), premonstrát Jan Bohumír Dlabač (1758–1820), duchovní A. M. Marek (1785–1877), farář Josef Vlastimil Kamarýt (1797–1833). Údajné staročeské rukopisy našel Václav Hanka (1817), J. Šafařík vydává *Slovanské starožitnosti* (1837), Národní muzeum je založeno 15. dubna 1818 a Matice česká v roce 1831.

Vyšehradský kanovník Karel Alois Vinařický (1803–1869) založil Časopis katolického duchovenstva (1828). Vyšehradský probošt Václav Svatopluk Štulc (1814–1887) se zasloužil o slovanskou vzájemnost a rozšíření cyrilometodějského kultu a v roce 1856 založil Dědictví cyrilometodějské. Na Moravě se profesor teologie František Sušil (1804–1868) zasloužil o rozvoj národopisu, moravské písně a moravský společenský život. Podle Jungmannových záznamů působilo v Českém království v letech 1774–1846 celkem 950 spisovatelů, z toho 339 duchovních (36 %).

Organizační základnou české badatelské činnosti se stala Soukromá společnost nauk v Čechách (1774), která byla později přejmenována na Českou společnost nauk (1784) a ještě později na Královskou českou společnost nauk (1790), kde po dlouhá léta působil Josef Dobrovský.

Bylo to české katolické duchovenstvo, které se nejvíce zasloužilo o české kulturní vědomí a šíření českých knih. Jeho zásluhou se dostala česká kniha na český a moravský venkov. České duchovenstvo zakládalo farní a děkanské, školní, obecní a spolkové knihovny.

V Čechách dal podnět k zakládání vikariátních knihoven arcibiskup Václav Leopold Ignác Chlumčanský (1749–1830). Na Moravě byla šířena národní vzdělanost olomouckými bohoslovci, kteří založili na 400 farních a obecních knihoven. Duchovní zřizovali též čtenářské a pěvecké spolky, jednoty a besedy. Měšťanskou besedu v Praze založili J. Arnold, V. Krolmus a F. Havránek.

V kněžských seminářích se zvýšil počet kněží venkovského původu a projevilo se to změnou národnostního složení ve prospěch českého duchovenstva. V českém církevním prostředí se mísilo náboženské poslání s českým vlastenectvím. V kněžských seminářích se uplatnil český jazyk nejdříve z pastoračních důvodů a později se přidala i národní a vlastenecká motivace. Katoličtí duchovní se aktivně uplatnili při tvorbě učebnic a literatury pro děti a mládež. Působením českých duchovních se počestila řada německých škol a po roce 1848 pronikla čeština i na gymnázia, která byla od roku 1784 plně pod německým vedením. V rámci moravské stavovské akademie v Olomouci byla založena stolice češtiny v roce 1830. První české gymnázium bylo založeno v Českých Budějovicích, kde byla také ustavena první česká škola národní a měšťanská (1871), kde vyučovali školské sestry.

Evropská státní emancipace

Evropská renesance a humanismus, které způsobily, že se náboženská víra dostala do pozadí. Do té doby převládala v evropském myšlení aristotelská tomistická filozofie v nové novoscholastické podobě, ale i pozdější tomismus a augustinianismus. V českém prostředí získal pozice jansenismus (pojednávající o přirozené původnosti milosti) i fideistická skepse (fideismus o povaze víry a dogmatu).

V důsledku rozšiřujícího se humanismu a náboženské reformace šířily se mezi evropskými vzdělanci náboženské pochybnosti. Od 17. století vznikají v Evropě filozofické soustavy, které již nepočítají se zjevenou náboženskou pravdou. Humanisté nejprve obnovili studium římského práva, a s tím vznikl i názor, že státní moc je naprosto svrchovaná a absolutní. Reformace dala německým protestantským panovníkům právo i nad církevními záležitostmi a po jejich příkladu,

se snažili i katoličtí panovníci získat absolutní moc nad katolickou církví.

Již Ludvík XIV. ve Francii svolal generální shromáždění francouzského duchovenstva (1682), kde byly přijaty tak zvané galikánské svobody, které znamenaly vyhlášení, že papež nemá ve věcech pozemských žádného práva nad panovníkem, a že jen všeobecný koncil má v církvi absolutní moc i nad papežem.

Febronianismus – v roce 1763 vyslovil Johann Nikolaus von Hontheim (světící biskup) názor, že papež má pouze „primát cti“ a je podřízen koncilu, který má právo rozhodnout o věcech víry a mravů, a že panovníci mají právo a povinnost zkoumat papežské listiny. Febronianismus se stal podnětem pro panovnickou církevní politiku v rakouském soustátí a i podkladem pro reformy v letech 1740–1848. Papežský vliv v uvedeném období se stal pro správu katolické církve v rakouském soustátí minimální.

Josefinismus – v českém církevním a národním prostředí je třeba hledat klíč k pochopení úlohy a poslání českého katolicismu v 19. a 20. století ve stoletích 17. a 18., v období osvícenském. Osvícenství v zemích Českého království je spjata s Christianem Wolffem (1679–1754). Tento hluboce věřící evangelík založil Akademii věd v Berlíně (1700) a byl ve spojení s obdobnými akademiemi v Petrohradě a ve Vídni, kde při vzniku první vědecké akademie byli i čeští jezuité a jiní řádoví kněží. Jeho snahou bylo uvést v soulad rozum a náboženství a sjednotit katolíky a protestanty. V českém prostředí na Wolffův filozofický přínos navazovali čeští jezuité, zvláště pražský jezuita Josef Stepling (1716–1778), ředitel filozofické fakulty v Praze. Významnou úlohu sehráli i čeští benediktýni na poli moderního dějepisceví a pomocných věd. Jiným směrem šel italský probošt Ludovico Antonio Muratori (1672–1750), který proti barokní zbožnosti a s ní spojenou pobožností zdůrazňoval lásku k bližnímu jako pobožnost katolického křesťana. Ze stanovisek rozumářského osvícenství vznikly dva protiklady: jansenistický rigorismus a německý febronianismus. Jestliže katolická obnova hlásala „že církev potřebuje stát“ vycházely nové směry z opačného pohledu, „že stát potřebuje náboženství“. Stou-

penci těchto směrů přesvědčili představitele rakouského soustátí o výhodách osvětského státu, který nemusí brát ohled na církev. Tak vznikl osvětsko-církevněpolitický absolutismus rakouského ražení, pro který se vžil název josefinismus. Protektorský vztah ke katolické církvi vyústil k otrěsení katolicismu v Rakousku. Středoevropský barokní prostor, který byl naplněn Zjevenou pravdou, mystikou a zdůrazněním tradice byl naplněn nabídkou víry v pozemské hodnoty, které se opíraly jen o lidskou rozumovou spekulaci a materiální požitky.

Lidský rozum chce uspořádat společnost účelově. Stát již není vlastnictvím absolutního monarchy, stát plní svůj účel, a tomu se podřizuje i panovník. Rakouský absolutismus vyústil i v nadvládu státu nad katolickou církví. Nové ideje zakořenily v západní Evropě, kde přinesly zásadní společenské a politické změny. V rakouském soustátí vyústily v josefínské osvícenství. Josefinismus v hospodářské oblasti vycházel z teorie, že základem občanského a státního blahobytu je půda, rozumně využívaná, a nejplatnější třídou obyvatelstva je zemědělec. Proto se stalo prvořadou záležitostí státu zrušení nevolnictví (1781). Základem hospodářského blahobytu se stal domácí průmysl a výroba, ale i ochrana domácího trhu prostřednictvím cel. Josefínské změny postihly i katolickou církev. V evropských podmínkách se obnovil zápas mezi státem a církví, který v rakouském soustátí vedl k tolerančnímu patentu (1781) a k podřízení církevních institucí státnímu vlivu. Rovněž byla prohlášena naprostá tisková svoboda (1781), která uvolnila vznik odborné, osvětové i zábavné literatury, časopisů a almanachů. Katolická církev po svém rozmachu a v jednolitém duchovním působení se dostala do pozice duchovní a nenáboženské konkurence a do postavení, kdy se stala nástrojem státní moci. Bylo to období, kdy jezuitský řád dočasně pozbyl význam, kdy se v evropském prostředí racionalismus a liberalismus střetl s náboženskou vírou ve volné soutěži idejí a názorů. V rakouském soustátí se idea svobodné státní moci proměnila ve státní absolutismus, který přinesl nejen uvolnění feudálních a stavovských vztahů, ale i odmítnutí historické individuality jednotlivých království a zemí, které tvořily rakouské soustátí. Zároveň přinesl úřednickou byrokracii, jednotnou jazyko-

vou administrativu a odnárodňovací proces, který se promítl do školství a úřadů.

V českých zemích se již v pobělohorské době projevily značné změny z hlediska jazykového. Čeština ustoupila ve prospěch rovného práva s němčinou, ale převaha němčiny stále rostla, až veřejný život Čech a Moravy ovládl jazyk německý. V některých českých městech převládlo německé obyvatelstvo (Žatec, Bílina, České Budějovice a další). Na střední Moravě udržela česká národnost pozice a severní část ovládlo německé obyvatelstvo. Vznikly i spory mezi Čechy a Němci o právo jejich jazyka v kostelech při bohoslužbě.

V druhé polovině 18. století se objevila církevní právní teorie, že panovník má právo pečovat o blaho lidu, a že právo panovníka je starat se o potřeby duchovní, upravovat církevní poměry ve své zemi, a být poručníkem církve jako i svých poddaných.

K podstatě osvícenství patřilo racionalistické státní právo. Odvození státu a práva z pouhého rozumu vyústilo v koncepci absolutně spravovaného státu, který určuje poddaným cestu blaha a jemuž se podřizuje vše, včetně církve. Absolutní nadvláda státu nad církví, byla základem osvícenské církevní politiky. Josefinismus se stal církevně politickým absolutismem v rakouském soustátí.

Jestliže v protireformačním období vzniklo heslo „církev potřebuje stát“, pak v období josefinismu platilo „stát potřebuje náboženství“. Jednalo se o období zeslabení působení papeže a římskokatolického vedení v rámci rakouského soustátí, kdy vládní moc hluboko zasahovala do majetkových a právních poměrů v církvi. Sekularizace nejvíce postihla církevní řehole, ale značně ovlivnila i duchovní správu jednotlivých diecézí. Katolické duchovenstvo bylo vedeno ve smyslu služby veřejnosti, kdy bylo potlačeno apoštolské poslání. Ochranářská úloha státu nahrazovala svobodu církve. Prosazoval se názor, že církev bez ochrany státu nemůže existovat. Barokní pojetí zbožnosti bylo nahrazeno služebním pojetím výkonů kněžských funkcí. Do předních církevních funkcí se dostávalo duchovenstvo z vyšší šlechty a oddané císařskému dvoru, většinou německé národnosti. Reformy církevního života více vyhovovaly vzdělaným a městským vrstvám obyvatelstva.

Prostý a zvláště řemeslný a venkovský lid však stále zachovával věrnost barokním formám lidové zbožnosti. Zbožnost a vlastenectví z období osvícenství snad nejlépe vystihuje a dokumentuje milíčinský rychtář a písmák F. J. Vavák a jeho *Paměti*: „Nynější svět tak divně jakýsi na náš jazyk český se obořil, že to netoliko čísti, ale s ním mluvíti nechce a snaží se jej dokonce potříti. Nevím, ale jestliže s tím kopí sv. Václava, veslo sv. Vojtěcha, kříž sv. Prokopa, koruna Karla IV. a jazyk sv. Jana Nepomuckého přemůže.“ Reforma školství urychlila poněmčování a zdokonalený farní systém měl sloužit nejen duchovní správě, ale i státu. Správu generálních seminářů vedli ředitelé (rektorové) jmenovaní státem. V českých zemích byly zřízeny dva generální semináře v Praze a v Olomouci. Kněží, kteří vycházeli z generálních seminářů, byli více prostředníky mezi státem a lidmi než mezi lidmi a Bohem. Českému odnárodnění a poněmčení předcházelo v rakouském soustátí zesvětštění a zestátnění římskokatolické církve a dosazování do vyšších církevních funkcí duchovních s německou národností.

Do rakouského soustátí proniklo v období napoleonských válek revoluční profrancouzské myšlení, ale státně církevní perzekuce dolehla i na literární osvícence Bernarda Bolzana (1781–1848), biskupa Josefa Františka Hurdálka (1747–1833) a další. Zmírnění josefinismu nastalo až ve dvacátých a třicátých letech 19. století.

Osvícenský josefinismus nejvíce postihl církevní řehole a řády. Řeholní život se znovu začal rozvíjet až v druhé polovině 19. století. Vyšší německé duchovenstvo se odcizovalo od českého obyvatelstva a laické veřejnosti. Venkovský lid i v období osvícenství zůstal věrný barokní zbožnosti a životu prostoupenému náboženskými slavnostmi.

Pod státním a německým tlakem se pomalu proměňovalo české jazykové vědomí v české národní vědomí, a to hlavně zásluhou českých kněží a sílícího českého měšťanstva a vznikající české inteligence. Čeští kněží postavili proti germanizačním snahám tradici národních dějin a českých zemských patronů navazující na práce katolických historiků z barokní doby. Z českého kněžského prostředí začala vznikat česká poezie, náboženská, nauková, cestopisná, ale i světská próza.

Zakládání českých knihoven, půjčování knih a podpora českého spolkového života a šíření zpěvníků byly prosazovány českým duchovenstvem z pozic far, klášterů, kde česky mluvící kněží zakotvili. České fary se staly ohnisky národního a náboženského života.

Státní reformismus dusil český jazyk a české prostředí, tento tlak však vyvolal i protitlak a znovu probouzel obnovu českého národního života. Národní obrození mělo své silné kořeny již z doby protireformační. Na zastánce českého jazyka (Balbína, Pešinu, Beckovského) začala navazovat nejdříve snaha o historické poznání českých dějin (Dobrovský, Dobner). Následovalo navazující období povznesení českého jazyka (Vydra, Jungmann).

„Vlast je toliko jako národ a národ toliko jako jazyk.“ V rozmluvách o českém jazyku (1803) napsal Josef Jungmann, „že je přirozeným právem lidu, aby byl ve své zemi na školách vzdělávaný mateřským jazykem, a aby se tohoto jazyku také užívalo v životě veřejném...“

Významnou postavou českého národního života se stal František Palacký, který obrátil pozornost k českým dějinám a založil Časopis Českého musea (1827) a Matici českou (1830). Poté vydal *Dějiny národa českého* (nejdříve v němčině a pak česky v roce 1848).

V Čechách se významným katolickým a kulturním centrem stal Vyšehrad a jeho kanovníci a probošti, kteří se stali organizátory katolické vydavatelské a spolkové činnosti. Jednalo se o V. Ruttera (1790–1870), A. K. Vinařického, V. Štulce, P. Kopala (1834–1917), E. Brynycha (1846–1902), A. Lanze (1829–1901), M. Karlacha (1831–1911). V. Štulec je zakladatelem národního hřbitova na Vyšehradě a stál u vzniku spolku Svatobor. Vyšehrad se stal mytickým památkem národní minulosti. Ve Štulcově pojetí je spojen národ a církve v jeden celek. Na jeho odkaz navazuje M. Karlach, který rozšířil nakladatelskou a vydavatelskou činnost a založil a vybudoval vyšehradský Slavín. Zásluhou Štulce, Karlacha a Kopala byla založena edice knih, brožur, kalendářů, novin, které s náboženskou tematikou spojovaly národní a vlasteneckou činnost. Na tuto činnost navázal E. Brynych již ve funkci královéhradeckého biskupa v oblasti tiskové, spolkové a vydavatelské. Po Praze a Brně vzniklo v Hradci Králové

třetí největší katolické středisko v českých zemích. Na Moravě bylo založeno katolické centrum okolo F. Sušila. Po roce 1848 byl vývoj katolicismu v moravských regionech poněkud jiný než v Čechách. Zatímco v Čechách byli z politického života vytlačováni katoličtí duchovní, na Moravě naopak liberálové. Zemské národní vědomí bylo budováno na katolickém základu. Kult slovanských věrozvěstů se stal základem moravského katolicismu a národního hnutí a jeho centrem se stal cyrilometodějský Velehrad. Na Moravě se propojovalo šlechtické stavovství a katolicismus, a to na základě moravského patriotismu. Cyrilometodějský kult a odkaz začal prolínat veškeré katolické a společenské dění a pronikl i do slovanského i zahraničního prostředí. Velehrad se stal centrem náboženského, spolkového a kulturního života na Moravě, který vyvrcholil oslavou milénia na Velehradě v roce 1863. Oslavy v roce 1869 a 1880 se staly mohutnými manifestacemi náboženskými a národními.

Racionalismus

České země se koncem 18. století dostaly do sféry vlivu nového evropského myšlenkového proudu, který vyvolala francouzská revoluce. Ten přinesl i nové názory na stát a na neomezené panovnické pravomoci a hlásání práva národa na účast na vládní moci. Proti svrchovanosti panovníka postavil do protikladu svrchovanost lidu.

Tyto a jiné myšlenky se odrážely ve veškerém politickém a sociálním životě v Evropě. Na počátku 19. století pronikaly nové myšlenkové proudy sice s určitým zpožděním také do rakouského soustátí. Evropské a křesťanské pojetí „vlády z Boží milosti“ doznalo zásadní změny ve „vládě lidu“ a vzniku prvotní demokracie. Místo vládce z Boží milosti, který se na zemi podřizuje zákonům Božím, nastupuje vláda lidu a z vůle lidu, které se i lidé odpovídají. V evropské civilizaci získává lidský rozum prioritu nad vírou a v náboženském rozměru přirozené náboženství nad náboženstvím zjeveným. Bůh se dostal mimo sekularizovaný stát a byl zahrnut do lidských niter křesťansky věřících občanů. Toto nové myšlení, tryskající z velké francouzské revoluce a napoleonského období, přineslo i značnou odezvu v českém němec-

kém prostředí. V hospodářské a sociální oblasti vedl osvícenský racionalismus k individualismu a liberalismu. V 19. století se v evropských státech prosazovalo národní uvědomění a zápasy o národní a státní samostatnost. V 19. století přestalo být Rakousko výlučně zemědělským státem a v některých oblastech se začala vytvářet průmyslová centra a obyvatelstvo se začalo hromadně stěhovat z venkova do měst. Postupně se objevily nové vrstvy obyvatelstva: dělníci, živnostníci, sedláci, kteří se začali sdružovat k obhájení svých sociálních a živnostenských zájmů. V sedmdesátých letech pronikl do národně orientovaného dělnictva v rakouském soustátí vliv marxistického socialismu. Dělnictvo a živnostníci začali kolísat mezi tradiční loajalitou k náboženským hodnotám a přiklánět se ke kritickým postojům části liberálního měšťanstva a vznikající vrstvě inteligence (vzdělavců). Revoluční dění a napoleonské války se přímo dotýkaly i českých zemí. Rakouské soustátí sice představovalo baštu absolutismu v období po napoleonských válkách, kdy ale v českých zemích ustupovalo osvícenství a postupně jej nahrazovala doba jazykového a národního uvědomění.

Již v osvícenském období došlo k aktivizaci nižšího českého katolického duchovenstva na úrovni kaplanů a farářů, ale i řeholních kněží, kteří se stávali předními nositeli duchovních a národních českých tradic. Postupně vznikalo české vlastenectví v měšťanských a selských vrstvách, které nacházelo svou oporu v českém katolickém duchovenstvu. Obrozeneckou generaci v čele s J. Dobrovským nahradila nová generace v čele s B. Bolzanem. Tento kněz rozšířil vlasteneckou dimenzi o filozofické a národohospodářské úvahy a jeho publikace *O nejlepším státě* byla utopistickým obrazem lepšího společenského uspořádání. Byl i nositelem reformních myšlenek a ovlivnil reformní snahy uvnitř církve. U části českého duchovenstva vedlo vlastenectví a národní uvědomění k vzniku sociálního citění a k mezilidské solidaritě, ale i k reformám směrem k církevní organizaci. Zároveň vznikaly i konflikty mezi vyšším a nižším duchovenstvem, mezi českými a německými duchovními, ale i sounáležitost k českému nebo německému národu. Proti „katolické“ latině se začaly přijímat české pře-

klady obřadných příruček od českých katolických kněží jako Marka, Sedláčka, Krolmuse a dalších.

Do probouzejícího se českého prostředí – městského a venkovského – začaly pronikat i nové ideje liberalismu a volnomyšlenkářství. V rámci duchovenstva se prosazoval směr postupné reformy církve, a to prostřednictvím obrody každého jednotlivce. Český mluvící duchovenstvo začalo spojovat hlubokou víru a náboženské zanícení s vlastenectvím a sociálním cítěním a stálo u zrodu náboženské a sociální spolkové činnosti, ale i u prvotního politického formování katolicismu v českých zemích, kde stále ještě převažovalo přesvědčení, že společenský rozvoj vychází jen z idejí náboženských.

V revolučním roce 1848 se v rámci duchovenstva, ale i v širším společenském okruhu veřejně diskutovalo:

- o nové úpravě poměru mezi státem a církví;
- o školské reformě;
- o demokratizaci církve;
- o zrušení celibátu;
- o zavedení národního jazyka do bohoslužebních obřadů.

Ve společnosti, ale i na úrovni duchovenstva se po březnové revoluci 1848 diskutovalo o tom, že s pádem státního absolutismu dochází i k pádu absolutismu v katolické církvi, a že přišel čas na reformní změny.

Snaha o katolickou reformu v roce 1848

Shromážděním pražského lidu ve Svatováclavských lázních (11. března 1848) začalo revoluční vření v českých zemích. Při vyhlášení nové říšské ústavy (15. března 1848) se zpívalo v kostelích slavné *Te Deum*. Českými požadavky v roce 1848 byly: rovnoprávnost češtiny s němčinou, společný sněm Českého království, zrušení roboty, svoboda tisku a další. Památnou mši u sochy svatého Václava před odjezdem české delegace do Vídně (19. března 1848) sloužil pražský arcibiskup Alois Josef Schrenk. V místnostech Lužického semináře u Karlova mostu se 18. května 1848 konala porada vysokého, nižšího a řádového duchovenstva, jejíž náplní bylo: jak nejlépe pracovat pro zdar církevních

reforem. Svolavatelem byl František Náhlavský, který zdůraznil, „že lidé v náboženství vždy naleznou oporu pro svůj každodenní život, že náboženství má naději, že bude ve světě něčím nepostradatelným. Kdyby se však vzdánilo od svého poslání a ukázalo se neschopným nést se člověkem všechna jeho břemena, mohlo by být ve světě odsunuto stranou jako nepotřebné“.

Reformní snahy v českém duchovenstvu byly přerušeny pražskými revolučními událostmi roku 1848. Slovanský sjezd se rozešel, slíbené konstituční svobody byly zastaveny a nový právě ustavený český sněm se vůbec nesešel. Z veřejného života byla odstavena řada českých představitelů jako F. Palacký a další. V následném období znovu dopadl absolutismus. Biskupská konference v pastýřském listu ze dne 17. června 1849 odsoudila revoluční hnutí v rakouském soustátí i reformní snahy v řadách duchovních. V té době žádný z českých biskupů nebyl Čech.

Národní a reformní snahy v roce 1848

Revoluční vření, které zachvátilo Evropu, proniklo i do rakouské monarchie a narušilo absolutistický vládní systém, ale ochromilo i celý státní a společenský organismus. V rakouské monarchii se zvláště projevilo v národnostní a sociální oblasti. Italové se chtěli od absolutistické monarchie odtrhnout, maďarský sněm žádal jen o ústavní spojení a personální unii, vznikl požadavek na trojjediné jihoslovanské království, v Haliči vzniklo národní hnutí rusínské.

V českých zemích probíhala první etapa revoluce v česko-německém porozumění při uplatňování konstitučních práv. Demokraticke rakouského soustátí by však bývala znamenala, že v monarchii by převládla slovanská většina obyvatelstva. Češi požadovali ve Vídni, aby v rámci federalizovaného Rakouska získali autonomii s vlastním sněmem, s ministerstvem pro české země a rovnoprávnost češtiny a němčiny. Ve Vídni však zvítězila koncepce čistě německého Rakouska složeného z alpských zemí a zemí Českého království při zachování rakouského vlivu v Německu na německé státy. Proto dala monarchie souhlas i k volbám do frankfurtského parlamentu, který však pro-

bíhal ve znamení všenněmeckých barev a sjednocovacího procesu. Češi prostřednictvím Palackého listu z 11. dubna 1848 odmítli účast s poukazem na to, že nemají co pohledávat v německé říši. Palacký a Havlíček prosazovali, aby se Rakousko od Německa (německých států) osamostatnilo a v jeho federalizaci viděli záchranu a bezpečnou budoucnost pro Čechy a bariéru proti ruskému absolutismu. Nastala situace, kdy nebylo jasno, zdali podnět pro demokratické změny přijde z Frankfurtu, nebo od vídeňského ústavodárného shromáždění či z federálního českého hnutí. Monarchie se však opřela o armádu a rodící se demokratizační proces v rakouské říši potlačila. Mimořádný význam však měl slovanský sjezd v Praze, který manifestačně vyzněl proti frankfurtskému všenněmectví, maďarskému šovinismu a vídeňskému centralismu.

Svatodušní bouře v roce 1848 a jejich vojenské potlačení znamenaly i zastavení národně demokratizačních procesů v Rakousku a vznik nové formy absolutismus. Odmítnutí federalizace v následujících letech vedlo k sjednocovacímu procesu v Německu, a to pod pruskou taktovkou, a později k vyhlášení Rakouska-Uherska. V českých zemích se mezi Čechy a Němci projevovalo napětí, které se proměnilo v politický a kulturní zápas. Došlo k postupnému ochlazení českých národních vztahů s monarchií, které přinášelo i proticírkevní a protiklerikální odpor. V českých zemích se katolické duchovenstvo rozdělilo na dva tábory, kdy nižší duchovenstvo bylo tradičně česky zaměřené a laděné sociálně a reformně, a vyšší duchovenstvo, většinou německé národnosti, které bylo promonarchistické a prorakouské. Teprve v druhé polovině 19. století a začátkem 20. století se ve vyšších církevních funkcích uplatnilo i české duchovenstvo.

Reformní snahy v českém duchovenstvu (od roku 1848) byly spojeny s novým národním pohledem na husitské období, s českými a německými rozpory, ale i se sociálními a společenskými proměnami českého venkova a měst. Katolická církev se jako celek nestřetávala jen s vrchnostenským postavením státu, ale stále více s volnomyšlenkářstvím, ateismem, liberalismem a socialismem. Do popředí se dostávalo dělnictvo a jeho sociální postavení. V českých zemích byla

katolická církev loajální ke konstituční monarchii z pozic ústavního pořádku, ale uvnitř vnitřně diferencovaná v národních českých a německých pozicích. Zůstávala naproti tomu jednotná v postojích proti ateismu, materialismu a volnomyšlenkářství.

České národní obrození a úlohu katolického vlastenectví duchovenstva v 19. století snad nejlépe charakterizoval protestantský pastor Ján Kollár (1793–1852) slovy do českého národního prostředí: „Váš je Hus i Nepomuk i Cyril.“ Příkladem náboženské a národní propojenosti může být Časopis pro katolické duchovenstvo (založený 1828), který na české národní frontě propojoval katolické fundamentalisty i reformisty a širší veřejnost. České katolické duchovenstvo stálo v roce 1848 u sochy svatého Václava i na svatodušních barikádách. Rok 1848, kdy český národ požadoval svobodu, se stal i názorovým dělítkem, kdy jednotlivé občanské vrstvy a národní představitelé začali různě chápat svobodu a o svobodě začali mít jiné a různé představy. Tato diferenciacie se promítla i do českého katolicismu, kdy část českých duchovních zůstávala spíše na tradičních fundamentalistických pozicích a část duchovních vyžadovala reformní kroky v katolické církvi. Společně je však spojovalo národní vlastenectví. K. H. Borovský převádí tuto rozdílnost do politického projevu ve svých *Epištolách kutnohorských* (1850), kdy pro něj již není jedna církev, v níž jsou všichni pokřtěni. Havlíčkovy *Epištoly kutnohorské* jsou signálem ukončení jednoty českého duchovenstva jako celku s celým národem. Objevuje se kulturní boj mezi katolicismem a liberalismem, kde již nešlo o reformní snahy uvnitř katolicismu, ale kde se pod praporem liberalismu sešikovala národní liberální opozice, která do svého programu zařadila jako svého nepřítele katolickou církev. V katolickém prostředí zároveň došlo k semknutí šiků proti vnějšímu nepřátelskému prostředí.

Absolutismus po roce 1848 a křesťanství

Osvícenský absolutismus ukončilo revoluční dění roku 1848, které probudilo reformní snahy, jež byly záhy potlačeny policejním absolutismem a úřední byrokracií. Určitým přínosem se stala změna církevní politiky a snaha po dohodě s římskou kurií.

Rakousko uzavřelo konkordát s katolickou církví v roce 1855. Stát smluvně zaručil styky biskupů s římskou kurií, biskupům byla vrácena predikace nad klérem a v řadě dalších záležitostí byla vrácena svrchovanost nad církevním děním římskokatolické církvi.

Symbióza „trůnu a oltáře“ byla však umocněna rakouským episkopátem, jehož pastýřské listy obsahovaly prvky církevní podpory vídeňskému centralismu. Poměr Rakouska ke Svaté stolici nepostrádal známek napětí. Konkordát sice zaručil katolické církvi možnost svobodného jednání. Biskupové mohli svobodně jednat s papežem a kláštery se svými představenými. Církev si mohla sama spravovat semináře a svůj majetek. Učitelé a výuka na obecných školách podléhali církevnímu doзору. Císař měl ale právo jmenovat biskupy a měl soudní pravomoc v občanských záležitostech nad duchovenstvem. Konkordát umožnil rozšíření náboženského života a umožnil konání diecézních synod, exercicií a sjezdů. Bylo to období zakládání dalších katolických spolků, vzdělávacích časopisů a charitativních ústavů. Květnové zákony (1868) však značně omezily církevní právo v oblasti manželství a školství. Papež se proti zákonům ohradil. Společný pastýřský list na podporu papeže byl českým biskupům zabaven. Při prohlášení papežské neomylnosti (1870) zrušila rakouská vláda konkordát a pražský arcibiskup byl zbaven funkce univerzitního kancléře. Biskupové se marně domáhali toho, aby byly školy rozděleny podle vyznání (1872–1873). Katolická veřejnost v Rakousku vyjadřovala svůj nesouhlas vůči státu v tisku, ale i na katolických sjezdech, které byly pořádány odděleně podle národností (Vídeň 1877 a 1889). Pražská univerzita byla rozdělena na českou a německou (1882). Reakcí proti papežské neomylnosti byl i vznik starokatolictví, který nepřesáhl lokální působnost. U části duchovenstva však získalo na popularitě modernistické hnutí, které bylo v českém prostředí víceméně literární. Za značný pokrok, lze považovat zřízení české koleje *Collegium Bohemicum* v roce 1884 a navázání přímého spojení církve v českých zemích s římskou kurií. Rozhodnutí papeže Lva XIII. ve prospěch cyrilometodějského kultu bylo přijímáno ve Vídni s nevráživostí, ale pro náboženský život v českých zemích a zvláště na Moravě mělo

mimořádný význam. Katolíci využili uvolnění poměrů ke spolkové a tiskové činnosti i možnosti náboženského sdružování, vzdělávání, charitativní i odborové činnosti k obhájení a rozšíření své společenské činnosti. Národní charakter měly jubilejní cyrilometodějské oslavy na Velehradě a velké katolické sjezdy. Významnými náboženskými středisky se stal Velehrad a Hostýn. Velehrad se stal střediskem náboženské obnovy na Moravě a ve Slezsku a místem, kde se tradičně konaly sjezdy katolického lidu a katolických zájmových a politických organizací a kde se též pořádaly unionistické sjezdy. V rakouském soustátí až paradoxně přinesl rok 1848 svobodu církevní hierarchii od státního dozoru, posílení její pozice uvnitř české církve a utlumení reformismu uvnitř církve v rámci soustátí.

Zároveň však přinesl i svobodu protináboženským tendencím a jejich nositelům a posílení liberalismu ve společnosti. Ve změnách podmínek katolická církev reagovala vznikem následujících institucí:

- Pražská jednota (1852);
- Katolické besedy (1869);
- Katolický tiskový spolek (1870);
- Katolické politické jednoty pro Království české (1871);
- Svatováclavské záložny (1872);
- Křesťanské akademie (1875).

Vznikala i tak zvaná Dědictví, vydavatelské spolky, které byly zpravidla spojovány se jménem některého národního světce a jejichž činnost byla zaměřena většinou do lidového a zvláště venkovského prostředí. Tradice Dědictví v Čechách je spjatá s barokním prostředím, kdy vzniklo Dědictví svatého Václava.

Postupně vznikla následující Dědictví:

- sv. Jana Nepomuckého;
- sv. Cyrila a Metoděje;
- sv. Ludmily;
- sv. Prokopa;
- sv. Vojtěcha;

Tato Dědictví zažila největší rozmach až od osmdesátých a devadesátých let 19. století. V českých zemích byla organizována i misijní

činnost za účelem evangelizace měst a větších obcí, kdy skupiny řeholníků v jednotlivých farnostech kázali a zanechávali za sebou upomínkové misijní kříže před farními kostely. Vedle tradičních poutí se konaly diecézní katolické sjezdy, které přijímaly různé rezoluce, kde se manifestovala katolická jednota, a schvalovaly se programy na další léta. Veškerou zájmovou, kulturní a osvětovou činností se prolínala náboženská tematika s národní a vlasteneckou činností. Změna sociálního a hospodářského prostředí v průběhu 19. století přinesla industrializaci a zrození liberalismu, což se projevilo ve všech vrstvách českého obyvatelstva. S rozvojem školství se rozšířila i česká část obyvatelstva, vzniklo učitelstvo, podnikatelské vrstvy a české intelektuální prostředí. Nastal i příliv selských synků do měst, počestění městských vrstev a nárůst národního uvědomění a slovanské sounáležitosti.

Na místo středověkého principu jednoty státní a církevní moci, kdy právní i mravní život poddaného podléhal doзору a úpravě ze strany jeho vrchnosti (státu nebo církve) zvítězil princip rozdělení právních a vnějších záležitostí pod kompetence státu. Občan jako individuum se mohl ve společnosti daleko svobodněji uplatnit.

Této skutečnosti využilo katolické duchovenstvo v Prusku na sněmu, kde se ustavila skupina (1852) od roku 1858 zvaná „Centrum“, která úspěšně hájila zájmy evangelického a katolického obyvatelstva v oblasti politické a sociální. Je nutno podotknout, že již na frankfurtském sněmu skupina katolicky smýšlejících poslanců prosadila základní článek o podřízenosti církví obecně platným zákonům, což prošlo i do oktrojovaných ústavy 5. prosince 1848 a definitivě do ústavy z 31. ledna 1850.

Rakousko se přijetím ústavy z roku 1867 postavilo na půdu paritního státu, který uznává více církví z hlediska jejich historického a politického významu. Církvím byla ponechána autonomie a samospráva pouze ve vnitřních záležitostech. Vnější záležitosti církevní se ponechávaly na státní úpravě. Tento systém byl určitým kompromisem policejního státu s liberálními hesly doby, který však nevedl k odluce církví od státu.